

Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΣΥΓΚΛΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ ΤΙΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Παράθεση της προβληματικής και των απόψεων για τη διαμόρφωση και την άσκηση της απαιτούμενης οικονομικής πολιτικής

Χαράλαμπος Οικονομίδης, επιστ. συνεργάτης Παντείου Πανεπιστημίου (Π.Δ. 407),
Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης

Εισαγωγή

Ένα από τα βασικότερα θέματα της σημερινής οικονομικής πολιτικής είναι το ζήτημα της πραγματικής σύγκλισης της ελληνικής οικονομίας με τις οικονομίες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Για την εξέταση του προβλήματος της πραγματικής σύγκλισης θεωρήθηκε μεθοδολογικά αναγκαίος ο διαχωρισμός της εργασίας στα εξής μέρη:

Στο πρώτο μέρος, όπου εξετάζονται οι έννοιες της ονομαστικής και πραγματικής σύγκλισης, καθώς και της συνοχής σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Ε.Ε., ώστε να υπάρχει μια πρώτη εννοιολογική προσέγγιση με βάση τη μεθοδολογία της Ε.Ε.

Επίσης αναφέρονται τα κριτήρια της Ε.Ε. για το θέμα της πραγματικής σύγκλισης και ακολουθεί η παρουσίαση των υπαρχόντων στατιστικών στοιχείων.

Τα κριτήρια που εξετάζονται είναι:

- Η σύγκλιση των βιοτικών επιπέδων
- Η σύγκλιση όσον αφορά την ανεργία
- Η σύγκλιση όσον αφορά τις συνθήκες προσφοράς (και συγκεκριμένα το πραγματικό κόστος εργασίας και την κερδοφορία κεφαλαίου)

Στο δεύτερο μέρος εξετάζονται οι συγκεκριμένες θέσεις των μελετητών πάνω στο πρόβλημα της πραγματικής σύγκλισης. Οι θέσεις και οι απόψεις που περιλαμβάνονται στην εργασία αυτή είναι οι επιστημονικές απόψεις των μελετητών της ελληνικής οικονομίας, των κυβερνητικών παραγόντων που ασκούν οικονομική πολιτική, των κομμάτων, καθώς και των εκπροσώπων κομμάτων και συνδικάτων.

Η παρουσίαση των θέσεων μπορεί να ακολουθήσει δύο δρόμους: ή να γίνει παρουσίαση των θέσεων κάθε μελετητή ξεχωριστά με τη μορφή περιλήψεων των

θέσεών του, ή να επικεντρωθεί η παρουσίαση σε ορισμένα βασικά σημεία των θέσεων των μελετητών.

Θεωρήθηκε σκόπιμο να ακολουθηθεί ο δεύτερος δρόμος, διότι βασικός στόχος της εργασίας είναι η παρουσίαση της προβληματικής και των απόψεων για τη διαμόρφωση και άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Παράλληλα, για να αναδειχθούν τα πιθανά ιδεολογικά ρεύματα και η αντιπαράθεσή τους και, τέλος, για να ενταχθούν, έστω και σχηματικά, οι απόψεις αυτές σε ορισμένες βασικές ιδεολογικές ομάδες ή ρεύματα.

Επομένως, το δεύτερο μέρος αποτελείται από τα βασικά σημεία των θέσεων των μελετητών για την πραγματική σύγκλιση και των επιμέρους προβλημάτων της. Σε κάθε βασικό σημείο παρουσιάζονται οι κυριότερες θέσεις τους, και κυρίως αυτές που αντιπαρά τίθενται, έτσι ώστε να διαμορφωθούν ορισμένα κριτήρια με βάση τα οποία θα γίνει η ομαδοποίηση.

Τα κριτήρια αυτά μπορούν να είναι:

- α) Ιδεολογικά
- β) Θεωρητικά
- γ) Οικονομικής ανάλυσης
- δ) Οικονομικής πολιτικής

(Θα πρέπει να αναφερθεί ότι όσον αφορά τα ιδεολογικά κριτήρια σε αυτή την εργασία δεν πραγματοποιείται συγκεκριμένη ανάλυση, διότι αυτή θα ξεπερνούσε τα πλαίσια της εργασίας, αλλά μόνο ταξινομούνται τα υπάρχοντα ιδεολογικά ρεύματα στις ομάδες.)

Έτσι, το δεύτερο μέρος θεωρήθηκε ότι πρέπει να περιλάβει τις θέσεις των μελετητών στα εξής βασικά σημεία:

1. *Θεωρητικά κριτήρια προσέγγισης του θέματος της πραγματικής σύγκλισης.*
2. *Κριτήρια οικονομικής ανάλυσης:*
  - 2.1 Υπάρχει πραγματική σύγκλιση ή υπάρχει απόκλιση;
  - 2.2 Παραγωγικότητα της εργασίας, επενδύσεις, συσσώρευση κεφαλαίου, τεχνολογική πρόοδος, εκμηχάνιση.
  - 2.3 Το κόστος εργασίας ως παράγοντας σύγκλισης.
  - 2.4 Ανταγωνιστικότητα και εμπορικό έλλειμμα.
  - 2.5 Η αύξηση των ανισοτήτων της ελληνικής οικονομίας στην πράξη.
  - 2.6 Κοινωνικοί δείκτες.
  - 2.7 Ταυτόχρονοι οικονομικοί κύκλοι και ανισόρροπα «σοκ».
3. *Οικονομική πολιτική.*

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων των μελετητών. Κυρίως προσεγγίζεται η νεοκλασική θεωρία, οι διάφορες κριτικές της νεοκλασικής θεωρίας που δέχονται την εγγενή δημιουργία ανισοτήτων (παρεμβατικές), καθώς και της θεωρίας της ανισόμετρης ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνονται όλες οι θέσεις της καθαρά οικονομικής ανάλυσης.

Στο 2.1 αναφέρονται οι θέσεις των μελετητών για το εάν τελικά υπάρχει σύγκλιση ή απόκλιση της ελληνικής οικονομίας με τις ευρωπαϊκές οικονομίες, και γενικότερα η προοπτική γι' αυτήν τη σύγκλιση.

Στο 2.2 οι θέσεις για το σύμπλεγμα της συσσώρευσης κεφαλαίου, τεχνολογικής προόδου, εκμηχάνισης και παραγωγικότητας της εργασίας, που αποτελεί τον πυρήνα του προβλήματος της πραγματικής σύγκλισης για ένα μεγάλος μέρος των μελετητών.

Στο 2.3 το πρόβλημα του κόστους εργασίας, επί του οποίου υπάρχει μεγάλη αντιπαράθεση. Συγκεκριμένα, κατά πόσο το κόστος εργασίας αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα για τη μη σύγκλιση.

Στο 2.4 εξετάζονται οι απόψεις για το θέμα της ανταγωνιστικότητας, που κυρίως επικεντρώνεται στο εξωτερικό εμπόριο, και αναφέρονται οι δυσμενείς εξελίξεις στο εμπορικό έλλειμμα τα τελευταία χρόνια. Αυτή η μείωση της ανταγωνιστικότητας στο εξωτερικό εμπόριο της ελληνικής οικονομίας θεωρείται ως ένας από τους βασικούς λόγους της έως σήμερα μη ικανοποιητικής σύγκλισης.

Στο 2.5 γίνεται αναφορά στις απόψεις, οι οποίες θεωρούν ότι υπάρχει μια σειρά από ανισότητες στην ελληνική οικονομία, όπως ο διψασμός της ελληνικής βιομηχανίας, το τεχνολογικό χάσμα με τις ευρωπαϊκές χώρες, καθώς επίσης και η διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος.

Στο 2.6 αναφέρονται μια σειρά από κοινωνικούς δείκτες, όπως της παραοικονομίας, των κοινωνικών δαπανών, το όριο της φτώχειας κ.ά., οι οποίοι δείχνουν ότι το πρόβλημα της πραγματικής σύγκλισης δεν μπορεί να περιοριστεί σε ορισμένους οικονομικούς δείκτες, αλλά ότι είναι ένα πρόβλημα που αφορά το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας.

Στο 2.7 παρατίθενται οι απόψεις για τους οικονομικούς κύκλους της ελληνικής οικονομίας και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, όπου θεωρείται γενικά ότι υπάρχει συγχρονισμός, ο οποίος όμως δεν προφυλάσσει από ανισότητες.

Επίσης, με βάση τους οικονομικούς κύκλους, γίνεται αναφορά και στο πρόβλημα του ανισόρροπου «σοκ», που θεωρείται ένα από τα πιο βασικά προβλήματα που υπάρχουν για τις ευρωπαϊκές οικονομίες, και ιδιαίτερα για τις λιγότερο αναπτυγμένες από αυτές, μετά τη δημιουργία της ΟΝΕ.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις απόψεις γύρω από την οικονομική πολιτική –και κυρίως στα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής που τίθενται από την Ε.Ε.–, τη δυνατότητα μιας εθνικής βιομηχανικής πολιτικής, την κατάργηση του προστατευτισμού, την αδυναμία εφαρμογής μιας πολιτικής «infant industry». Όπως επίσης την απόδοση της λανθασμένης οικονομικής πολιτικής σε κυβερνητικές ευθύνες, την πολιτική που προτείνει την έξοδο από την Ε.Ε., και εάν η ακολουθούμενη νομισματική πολιτική ήταν η κατάλληλη.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας γίνεται μια προσπάθεια να ομαδοποιηθούν οι απόψεις των μελετητών σε τέσσερις ενότητες.

Η πρώτη ομάδα χαρακτηρίζεται από φιλελεύθερη ιδεολογία. Στην οικονομική θεωρία ακολουθεί νεοκλασικές απόψεις, επισημαίνει ότι βασικό στοιχείο της ανταγωνιστικότητας είναι το κόστος εργασίας, είναι υπέρ της ευελιξίας της αγοράς εργασίας και θεωρεί την ασκούμενη οικονομική πολιτική ως ένα βασικό πρόβλημα για τη μη επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης.

Η δεύτερη ομάδα χαρακτηρίζεται από σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις. Στην οικονομική θεωρία υιοθετεί κενσιανές απόψεις (παρεμβατισμός), καθώς και μείγματα νεοκλασικών και κενσιανών απόψεων, θεωρεί ότι βασικό στοιχείο της ανταγωνιστικότητας είναι η τεχνολογία και η συσσώρευση κεφαλαίου, τα μερίδια αγοράς, και προτείνει κυρίως παρεμβατική πολιτική. Αυτή η ομάδα δεν είναι ομοιογενής και σχηματικά μπορεί να χωριστεί σε δύο υποομάδες:

- απόψεις που θέλουν μία παρεμβατική πολιτική, και κυρίως βιομηχανική πολιτική
- απόψεις λιγότερο παρεμβατικές, που δέχονται ότι τα θέματα της ευελιξίας της αγοράς εργασίας είναι σημαντικά.

Η τρίτη ομάδα χαρακτηρίζεται από σοσιαλιστικές αντιλήψεις. Στην οικονομική θεωρία συντάσσεται κυρίως με τη μαρξιστική προσέγγιση, αναφέρεται σε κρίσεις υπερσυσσώρευσης και θεωρεί επίσης ως βασικό στοιχείο της ανταγωνιστικότητας την τεχνολογία, τη συσσώρευση κεφαλαίου και τα μερίδια αγοράς. Ακολουθεί κυρίως παρεμβατική πολιτική και είναι υπέρ της παραμονής της Ελλάδας στην Ε.Ε.

Η τέταρτη ομάδα χαρακτηρίζεται από κομμουνιστικές αντιλήψεις. Στην οικονομική θεωρία συντάσσεται με τη μαρξιστική προσέγγιση, αναφέρεται στις κρίσεις υπερσυσσώρευσης και στη θεωρία της ανισόμετρης ανάπτυξης. Στο πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας θεωρεί ως βασικό μοχλό την τεχνολογική ανάπτυξη και τη συσσώρευση κεφαλαίου, στην οικονομική πολιτική προτείνει την έξοδο της Ελλάδας από την Ε.Ε.

ΜΕΡΟΣ Ι

1. Οι έννοιες της ονομαστικής και πραγματικής σύγκλισης, καθώς και της συνοχής σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Ε.Ε.¹

Σύγκλιση μπορεί να οριστεί η διαδικασία σμίκρυνσης των διαφορών μεταξύ συγκεκριμένων χωρών όσον αφορά την απόδοση των οικονομιών τους.

Η σύγκλιση διακρίνεται σε ονομαστική και πραγματική. Και οι δύο μετριοούνται με βάση ορισμένες μακροοικονομικές μεταβλητές.

Η ονομαστική σύγκλιση αναφέρεται στην τάση σμίκρυνσης των διαφορών των συγκεκριμένων χωρών, οι οποίες αφορούν την εξέλιξη των τιμών και του κόστους,

1. Βαβούρας Ι., *Εθνική οικονομική Πολιτική και ΟΝΕ*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1994.

καθώς και των προσδιοριστικών τους παραγόντων, ενώ η πραγματική σύγκλιση αναφέρεται στην τάση σμίκρυνσης των διαφορών μεταξύ των συγκεκριμένων χωρών, οι οποίες αφορούν το βιοτικό επίπεδο, τις συνθήκες εργασίας, τους οικονομικούς θεσμούς και τις οικονομικές δομές. Η πραγματική σύγκλιση συνοδεύεται από σύγκλιση των οικονομικών δομών, δηλ. αυξανόμενο βαθμό ομοιότητας όσον αφορά τα πρότυπα παραγωγής και τα πρότυπα κατανάλωσης, καθώς και σύγκλιση συμπεριφοράς, δηλ. αυξανόμενο βαθμό ομοιότητας όσον αφορά τις διάφορες πλευρές της οικονομικής συμπεριφοράς, όπως είναι η ροπή για αποταμίευση, τα συστήματα κοινωνικής πρόνοιας, οι συνθήκες της αγοράς εργασίας.

Όπως γίνεται αντιληπτό από το περιεχόμενο του όρου, η πραγματική σύγκλιση είναι μια μακροχρόνια διαδικασία, δεδομένου ότι κυρίως οι οικονομικοί θεσμοί ή οι οικονομικές δομές, αλλά και οι συνθήκες εργασίας και το βιοτικό επίπεδο δεν μεταβάλλονται βραχυχρόνια.

Η πραγματική σύγκλιση, αν και θα πρέπει να αποτελεί το βασικό σκοπό μιας πλήρως ενοποιημένης Ευρώπης, δεν θεωρείται ότι αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την επιτυχή μετάβαση στο τρίτο στάδιο της ΟΝΕ.

Αντίθετα, η ονομαστική σύγκλιση θεωρείται αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη της νομισματικής ένωσης.

Η συνθήκη του Μάαστριχτ ορίζει ότι η Κοινότητα, προκειμένου να προαχθεί η αρμονική ανάπτυξη του συνόλου της, εξακολουθεί τη δράση της και την αναπτύσσει με σκοπό την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής.

Ο όρος «συνοχή», το περιεχόμενο του οποίου δεν ορίζεται ρητά από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, ερμηνεύεται από τη σχετική οικονομική φιλολογία κατά διάφορους τρόπους.

Σύμφωνα με μια άποψη, η συνοχή θεωρείται ταυτόσημη με την πραγματική σύγκλιση, ενώ σύμφωνα με μια άλλη, έχει μάλλον πολιτικό περιεχόμενο, με την έννοια ότι συνοχή μπορεί να θεωρηθεί ο βαθμός κατά τον οποίο οι υφιστάμενες διαφορές μεταξύ των κατ' ιδίαν χωρών και οι προσπάθειες που καταβάλλονται για τον περιορισμό τους είναι πολιτικά αποδεκτές από τις χώρες-μέλη της Ένωσης.

2. Η πραγματική σύγκλιση των οικονομιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η πραγματική σύγκλιση μπορεί να διακριθεί σε τρεις όψεις, οι οποίες αποτελούν και τα βασικά της στοιχεία:

Πρώτον, τη σύγκλιση των βιοτικών επιπέδων των χωρών της Κοινότητας.

Δεύτερον, τη σύγκλιση των χωρών της Κοινότητας όσον αφορά την κατάσταση ανεργίας και

Τρίτον, τη σύγκλιση των χωρών της Κοινότητας όσον αφορά τις επιδόσεις τους στον τομέα της προσφοράς² (convergence in general supply performance).

2. *European Economy* No 55, 1993, σελ. 68.

2.1. Η σύγκλιση των βιοτικών επιπέδων

Το πλέον αποδεκτό κριτήριο της πραγματικής σύγκλισης είναι η μείωση της διαφοράς των βιοτικών επιπέδων στις χώρες της Κοινότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Δείκτης πραγματικής σύγκλισης. Βιοτικό επίπεδο³ (κατά κεφαλή GDP σε τρέχουσες τιμές αγοράς και σε τρέχουσες ισοτιμίες αγοραστικής δύναμης, PPS EU -15 = 100)

	1960	1970	1980	1990	1998
ELL.	42,7	57,0	64,1	58,4	68,3
ESP.	57,2	70,9	70,6	74,4	78,6
PORT.	39,9	50,3	55,4	59,3	68,4

Όσον αφορά το βιοτικό επίπεδο, η ελληνική (ELL.) οικονομία φαίνεται να συγκλίνει αργά προς την Κοινότητα. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η παρατηρούμενη στον πίνακα 1 απόκλιση της δεκαετίας 1980-1990. Άλλες χώρες, όπως η Ισπανία (ESP.) και η Πορτογαλία (PORT.), έχουν καλύτερους ρυθμούς σύγκλισης.

2.2 Η σύγκλιση όσον αφορά την ανεργία

Σημαντικό κριτήριο σύγκλισης των οικονομιών των χωρών της Κοινότητας είναι ο περιορισμός των μεταξύ τους διαφορών όσον αφορά τα ποσοστά της ανεργίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Δείκτης πραγματικής σύγκλισης. Ποσοστό ανεργίας⁴ (ανεργία ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού σύμφωνα με τον ορισμό της Eurostat).

	1960	1970	1980	1990	1998
ELL.	6,1	4,2	2,7	6,4	9,2
ESP.	2,4	2,6	11,6	16,2	19,7
PORT.	1,7	2,6	7,6	4,6	6,2
EU-15	2,3	2,3	5,8	7,7	10,2

2.3 Η σύγκλιση όσον αφορά τις συνθήκες προσφοράς

Η σύγκλιση όσον αφορά τις συνθήκες προσφοράς είναι μεγάλης σημασίας για την ευρωπαϊκή οικονομική ενοποίηση, ιδιαίτερα μετά την πλήρη ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς και τούτο γιατί οι τυχόν υπάρχουσες μεταξύ των κατ' ιδίαν χωρών διαφορές όσον αφορά τις συνθήκες προσφοράς, οι οποίες μετριούνται κατά προσέγγι-

3. *European Economy Convergence report 1998*, σσ. 234-235.

4. *European Economy Convergence report 1998*, σσ. 222-223.

σιν από την προσδοκώμενη κερδοφορία του κεφαλαίου, επηρεάζουν σημαντικά τις αποφάσεις για επενδύσεις στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας των κατ' ιδίαν χωρών ή περιοχών της κοινότητας, αφού οι επενδύσεις, και κατά συνέπεια και η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, στρέφονται στις χώρες ή περιφέρειες με την υψηλότερη προσδοκώμενη κερδοφορία του κεφαλαίου⁵.

Οι μισθοί, το πραγματικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος (συμμετοχή των μισθών στο συνολικό προϊόν ή εισόδημα) και η κερδοφορία των επενδύσεων ή του πάγιου κεφαλαίου (καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα ανά μονάδα παγίου κεφαλαίου) είναι σημαντικές μεταβλητές που προσδιορίζουν τις συνθήκες προσφοράς μιας οικονομίας.

Στη συνέχεια διερευνάται η εξέλιξη των δύο τελευταίων δεικτών σύγκλισης, δηλ. του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και της κερδοφορίας του πάγιου κεφαλαίου στις χώρες-μέλη της Κοινότητας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Δείκτης πραγματικής σύγκλισης. Πραγματικό κόστος εργασίας⁶. Πραγματικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος. Σύνολο Οικονομίας (1991=100)

	1960	1970	1980	1990	1998
ELL.	123,6	99,2	99,2	109,9	102,4
PORT.	96,3	99,4	108,1	94,4	98,4
ESP.	105,8	110,0	114,5	99,1	92,4
EU-15	106,8	106,5	109,4	99,9	93,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Δείκτης πραγματικής σύγκλισης. Κόστος εργασίας⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 4Α

Ονομαστική Αμοιβή ανά Εργαζόμενο
(Μεταβολή %)

	1990-93	1994-97	1997	1998
ELL.	14,8	11,8	10,7	6,9
ESP.	9,0	2,7	2,7	2,6
PORT.	14,8	6,5	4,3	3,9
EU	6,4	3,3	3,1	3,0

5. *European Economy* No 55, 1993, σσ. 71-72.

6. *European Economy Convergence Report 1998*, σσ. 222-223.

7. *European Economy Convergence Report 1998*, σελ. 68.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4Β

Εξέλιξη της Παραγωγικότητας της Εργασίας (Μεταβολή %)

	1990-93	1994-97	1997	1998
ELL.	0,1	1,3	3,0	2,7
ESP.	1,4	1,3	0,8	1,2
PORT.	2,1	2,3	1,8	2,7
EU	1,6	2,3	2,3	1,9

ΠΙΝΑΚΑΣ 4Γ

Ονομαστικό Κόστος Εργασίας ανά μονάδα (Μεταβολή %)

	1990-93	1994-97	1997	1998
ELL.	14,6	10,4	7,4	4,4
ESP.	7,5	1,4	1,9	1,5
PORT.	12,4	4,1	2,5	1,2
EU	4,8	1,0	0,8	1,0

2.3.1. Το πραγματικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος

Το πραγματικό κόστος εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι ένα σημαντικό οικονομικό μέγεθος, γιατί αποτελεί (σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις) δείκτη της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της συγκεκριμένης χώρας.

Η αύξησή του εκφράζει την επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας των προϊόντων της συγκεκριμένης χώρας, ενώ η μείωσή του τη βελτίωσή της.

Η εξέλιξη του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος είναι συνδυασμός των μεταβολών των πραγματικών μισθών και της παραγωγικότητας της εργασίας. Η αύξηση των πραγματικών μισθών οδηγεί σε αύξηση του πραγματικού κόστους ανά μονάδα προϊόντος, ενώ η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας σε μείωση του πραγματικού κόστους ανά μονάδα προϊόντος.

2.3.2. Η κερδοφορία του πάγιου κεφαλαίου

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Δείκτης πραγματικής σύγκλισης. Κερδοφορία Κεφαλαίου⁸ (Κερδοφορία πάγιου κεφαλαίου, καθαρό λειτουργικό πλεόνασμα ανά μονάδα πάγιου κεφαλαίου, 1961-73=100)

	1981	1990	1994
ELL.	45,8	48,3	62,2
ESP.	58,8	118,5	113,1
PORT.	37,9	60,9	57,1
EU	65,8	90,0	88,3

8. *European Economy*, No 50 και No 55, 1993, διάφοροι πίνακες.

Όπως σημειώθηκε παραπάνω, η προσδοκώμενη κερδοφορία του πάγιου κεφαλαίου αποτελεί το σημαντικότερο μεμονωμένο δείκτη των συνθηκών προσφοράς μιας οικονομίας, δεδομένου ότι επηρεάζει σημαντικά τις αποφάσεις για επενδύσεις και κατά συνέπεια το επίπεδο του προϊόντος και της απασχόλησης.

Όπως φαίνεται από τον ανωτέρω πίνακα, σε επίπεδα κοινότητας παρατηρήθηκε μια σταθερή αύξηση της κερδοφορίας του πάγιου κεφαλαίου καθ' όλη τη δεκαετία του 1980 και σταθεροποίηση στις αρχές της δεκαετίας του 1990.

Εκτός από τη μείωση του πραγματικού κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος, στην αύξηση της κερδοφορίας του πάγιου κεφαλαίου κατά τη δεκαετία του 1980 συνέβαλε και η μικρή βελτίωση της παραγωγικότητας του κεφαλαίου κατά τη δεκαετία εκείνη, η οποία προήλθε κυρίως από την αύξηση του βαθμού χρησιμοποίησής του.

ΜΕΡΟΣ II

1. Θεωρητικά κριτήρια προσέγγισης του θέματος της πραγματικής σύγκλισης

Ένα από τα βασικά ερωτήματα στο πρόβλημα της πραγματικής σύγκλισης είναι το ποιες θα είναι οι επιπτώσεις της ολοκλήρωσης στις λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες.

Εάν πρόκειται, δηλαδή, στην πορεία της ολοκλήρωσης να αμβλυνθούν οι ήδη υπάρχουσες ανισομέρειες των οικονομικών επιδόσεων στο εσωτερικό της Ευρώπης, ή μήπως πρόκειται να οξυνθούν ακόμα περισσότερο, οδηγώντας στην παγίωση μιας Ευρώπης δύο ταχυτήτων (Λυμπεράκη)⁹.

Η απάντηση στο πιο πάνω ερώτημα εξαρτάται και από το θεωρητικό υπόδειγμα στο οποίο βασίζεται κάθε ανάλυση. Γι' αυτόν το λόγο, λοιπόν, σε αυτό το κεφάλαιο θέλουμε να παρουσιάσουμε, έστω και σε περίληψη, τα τρία βασικά θεωρητικά υποδείγματα που ακολουθούνται ως επί το πλείστον από τους μελετητές.

Αυτά τα υποδείγματα είναι το νεοκλασικό υπόδειγμα, τα διάφορα παρεμβατικά υποδείγματα και το υπόδειγμα της άνισης ανάπτυξης.

Η παρουσίαση των υποδειγμάτων γίνεται με την ίδια την παρουσίαση των θέσεων των μελετητών. Εδώ αναφέρεται η Λυμπεράκη, που περιγράφει το νεοκλασικό υπόδειγμα και ένα μέρος από τα παρεμβατικά, ο Γιαννίτσας¹⁰, που αναφέρεται στα παρεμβατικά, και ο Μαριόλης¹¹, που αναφέρεται σε ένα υπόδειγμα της άνισης ανάπτυξης, μαρξιστικής και οραφφαιϊανής προέλευσης.

9. Λυμπεράκη Α., *Η σύγκλιση που δεν έγινε*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.

10. Γιαννίτσας, Τ., *Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι επιπτώσεις στη βιομηχανία και στο εξωτερικό εμπόριο*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1988.

11. Μαριόλης, Θ. - Σταμάτης Γ., *Η Εντός ΟΝΕ Εποχή*, εκδ. Στάχου, Αθήνα 2000, σσ. 25-40. Στον

Αυτό όμως που μπορεί να θεωρηθεί χαρακτηριστικό είναι ότι ενώ για τη Λυμπεράκη η ανταγωνιστικότητα παίζει το ρόλο του μοχλού στη διαδικασία της σύγκλισης, ο Γιαννίτσας θεωρεί ότι το βασικό κριτήριο αξιολόγησης της επιτυχίας μιας ολοκλήρωσης είναι η επίδρασή της στη μεγέθυνση, η οποία οδηγεί στον κεντρικό μοχλό της διαδικασίας αυτής, που είναι η συσσώρευση κεφαλαίου. Με άλλα λόγια, το κυριότερο γι' αυτόν είναι η δυνατότητα της οικονομικής ανάπτυξης και διαφοροποίησης του παραγωγικού συστήματος με το μετασχηματισμό και την επέκταση προς νέες παραγωγικές δραστηριότητες και επισημαίνεται ότι οι τάσεις πόλωσης θα είναι εντονότερες αν η ολοκλήρωση εξαντλείται απλώς στην απελευθέρωση του εμπορίου και της διακίνησης των συντελεστών.

Αντίθετα, ο Μαριόλης υποστηρίζει πως δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι το ελεύθερο εμπόριο αναγκαστικά προωθεί τη σύγκλιση των επιμέρους εθνικών οικονομιών σε όρους κατανομής και μεγέθυνσης του εισοδήματος. Στις περιπτώσεις μάλιστα που συνδυάζεται με την απελευθέρωση της κίνησης του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού στα όρια μιας διεθνούς περιοχής (π.χ. ΟΝΕ), ενεργοποιεί μια έντονα αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία άνισης ανάπτυξης μεταξύ εθνικών οικονομιών και περιφερειών.

Σύμφωνα με τη Λυμπεράκη, ένα θέμα που σχετίζεται με τον παραπάνω προβληματισμό αφορά τις επιπτώσεις της ολοκλήρωσης πάνω στις λιγότερο ανταγωνιστικές οικονομίες. Πρόκειται, δηλαδή, στην πορεία της ολοκλήρωσης να αμβλυθούν οι ήδη υπάρχουσες ανισομέρειες οικονομικών επιδόσεων στο εσωτερικό της Ευρώπης ή μήπως πρόκειται να οξυνθούν ακόμα περισσότερο οδηγώντας στην πτώση μιας Ευρώπης δύο ταχυτήτων;

Πολλές και διαμετρικά αντίθετες απαντήσεις μπορούν να δοθούν στο τελευταίο ερώτημα, ανάλογα πάντα με το θεωρητικό υπόδειγμα που βρίσκεται στην αφετηρία της κάθε ανάλυσης.

Αν διακριθούν οι θεωρητικές αφετηρίες σε φιλελεύθερες (νεοκλασικές) και παρεμβατικές, εξετάζοντας ένα δείκτη οικονομικής επίδοσης, π.χ. το κατά κεφαλήν εισόδημα και τις έντονες διαφορές που αυτό παρουσιάζει στο εσωτερικό της Κοινότητας, τότε η ερμηνεία των νεοκλασικών θα αποδίδει τις διαφορές αυτές στην ύπαρξη εμποδίων στην ελεύθερη διακίνηση αγαθών και συντελεστών παραγωγής (δηλαδή θα αποδίδονται οι διαφορές στη «μη ολοκλήρωση»), ενώ αντίθετα η ερμηνεία των παρεμβατικών θα υποστηρίζει ότι οι διαφορές θα ήταν εντονότερες αν δεν είχαν διατηρηθεί αυτά τα εμπόδια στη διαδικασία της ολοκλήρωσης.

Η κεντρική υπόθεση του νεοκλασικού υποδείγματος είναι, σε συνθήκες ελεύθε-

ρου εμπορίου, ότι η κάθε πλευρά εξειδικεύεται σε διαφορετικές μορφές οικονομικής δραστηριότητας, σύμφωνα με την «προϊκα» της σε συντελεστές παραγωγής και κατά συνέπεια το εμπόριο θα αποτελεί μια αμοιβαία επωφελή υπόθεση για όλους τους συμβαλλομένους. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι παραδοσιακές θεωρίες διεθνούς εμπορίου, καθώς και η θεωρία των τελωνειακών ενώσεων που κάνουν την υπόθεση ότι η απρόσκοπτη μετακίνηση συντελεστών παραγωγής ανάμεσα σε διαφορετικές οικονομίες εξασφαλίζει ότι οι οικονομίες αυτές διατηρούνται σε ισορροπία. Από το νεοκλασικό υπόδειγμα έλκουν την καταγωγή τους και οι προσεγγίσεις εκείνες που τονίζουν τις ευεργετικές επιπτώσεις του ανταγωνισμού στις εξαγωγικές δραστηριότητες. Η εξωτερική ζήτηση γίνεται έτσι η ατμομηχανή της οικονομικής μεγέθυνσης και οι επιδόσεις των διαφόρων οικονομιών εξαρτώνται από την ικανότητά τους να διατηρήσουν και να αναπτύξουν δραστηριότητες με εξαγωγικό προσανατολισμό. Ωστόσο, η πραγματικότητα φαίνεται να είναι περισσότερο πολύπλοκη από όσο προβλέπει το νεοκλασικό υπόδειγμα, βάζοντας σε δοκιμασία τις κεντρικές του υποθέσεις. Το εμπόριο είναι λιγότερο μια διακλαδική (inter-industry) και περισσότερο μια ενδοκλαδική (intra-industry trade) δραστηριότητα, όπου ανταλλάσσονται διαφοροποιημένα προϊόντα του ίδιου κλάδου. Επί πλέον, οι οικονομίες κλίμακας παίζουν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην οικονομική δραστηριότητα, λειτουργώντας με έναν τρόπο σωρευτικό. Αυτό το αναγνωρίζουν οι περισσότεροι σύγχρονοι θεωρίες εμπορίου προκειμένου να ερμηνεύσουν τα υποδείγματα εμπορικών ροών, υπογραμμίζοντας επί πλέον τη σημασία της εμπορικής συναλλαγής ανάμεσα σε θυγατρικές πολυεθνικών εταιρειών. Ακόμα, οι αγορές εξακολουθούν να είναι κατατμημένες και οργανωμένες ολιγοπωλιακά, ενώ οι εξωτερικές οικονομίες της συγκέντρωσης πιέζουν τις επιχειρήσεις στην επιλογή χώρου εγκατάστασης με κριτήριο το μέγεθος της αγοράς.

Τέλος, η ανταγωνιστικότητα των εξαγωγικών δραστηριοτήτων που επιλέγονται με βάση το εντατικό κριτήριο του συγκριτικού πλεονεκτήματος αποδεικνύεται πολύ ευάλωτη στις απαιτήσεις και στις γρήγορες μεταπτώσεις ενός κόσμου που αλλάζει γοργά και όπου η ικανότητα για καινοτομία αποκτά τον κυριότερο ρόλο στον προσδιορισμό της ανταγωνιστικότητας, ξεπερνώντας την προβληματική των στατικών συντελεστών της παραγωγής και των τιμών τους.

Σε γενικές γραμμές, η θέση του νεοκλασικού υποδείγματος είναι πως τα οφέλη από την οικονομική ολοκλήρωση πηγάζουν από τη βελτίωση της κατανομής των συντελεστών. Σύμφωνα με τη διατύπωση της Λευκής Βίβλου για την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, οφέλη θα προκύψουν από τη μετακίνηση των συντελεστών της παραγωγής σε περιοχές που προσφέρουν τα μεγαλύτερα κάθε φορά πλεονεκτήματα.

Δύο είναι οι κεντρικοί μηχανισμοί που θα εξασφαλίσουν τα οφέλη από την ολοκλήρωση για κάθε χώρα ξεχωριστά.

α) Μέρος της επί πλέον οικονομικής μεγέθυνσης που θα τροφοδοτήσει η ολοκλήρωση για την Ευρώπη συνολικά θα φιλτραρισθεί και θα διαχυθεί σε όλες τις οικονομίες, αν και όχι ισομερώς.

β) Η διαδικασία της μετακίνησης των συντελεστών θα σημαίνει πως θα υπάρχει καθαρή εισροή και καθαρή εκροή συντελεστών παραγωγής, οδηγώντας έτσι σε προσαρμογές του κόστους των συντελεστών και σε διαφοροποιήσεις στα υποδείγματα εξειδίκευσης.

Το αντεπιχείρημα, ωστόσο, είναι πως η οικονομία δεν λειτουργεί με τέτοιο τρόπο. Οι καταναγκαστικές προσαρμογές μιας οικονομίας, όταν αυτές περιλαμβάνουν κλείσιμο επιχειρήσεων, απώλεια ειδικευμένου δυναμικού και αποχώρηση κεφαλαίων, λειτουργούν κατά κανόνα κατά τρόπο σωρευτικό, τείνοντας έτσι να εντείνουν και όχι να αμβλύνουν τις περιφερειακές ανισότητες.

Έτσι, η δυναμική της ολοκλήρωσης μπορεί να επιφέρει σοβαρή επιδείνωση των ανισοτήτων που προϋπήρχαν, καθώς η οικονομική δραστηριότητα θα τείνει να συγκεντρώνεται στις πλουσιότερες περιοχές, τροφοδοτώντας μια σωρευτική διαδικασία αιτιότητας που θα ωθεί σε συστηματική ανισορροπία. Αυτή η άποψη δεν είναι ξένη προς την προβληματική της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που διατυπώνεται με αρκετή σαφήνεια στη Λευκή Βίβλο. Συνεπώς ο στόχος της σύγκλισης και της συνοχής παραπέμπει στη βελτίωση της οικονομικής επίδοσης των λιγότερο οικονομικώς ευνοημένων περιοχών.

Και ενώ ο τρόπος με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί αυτή η ζητούμενη σύγκλιση παραμένει ασαφής, αναδεικνύεται το θέμα της ανταγωνιστικότητας των επιμέρους οικονομιών ως βασικός προσδιοριστικός παράγοντας τόσο της συνοχής, όσο και της δυνατότητας άμβλυνσης των διαφορών επίδοσης.

Η ανταγωνιστικότητα της καθεμιάς οικονομίας μέσα στα πλαίσια της ΕΟΚ αποκτά σημασία, καθώς παίζει το ρόλο του μοχλού στη διαδικασία της σύγκλισης, μιας διαδικασίας που αναμένεται να ενδυναμώσει το ρόλο της Ευρώπης συνολικά στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας.

Σύμφωνα με τον Γιαννίτση, το σημαντικότερο ζήτημα που τίθεται στο πλαίσιο μιας ανάλυσης των «δυναμικών επιδράσεων» στην ελληνική οικονομία είναι η επίδραση της ολοκλήρωσης στη δυναμική της οικονομικής ανάπτυξης. Η ολοκλήρωση μιας χώρας με ενδιάμεσο επίπεδο ανάπτυξης σε μια ένωση βιομηχανικών χωρών έχει πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα από τη σκοπιά των προοπτικών και των ορίων που θέτει η ένταξη ως μορφή εναλλακτικής στρατηγικής οικονομικής ανάπτυξης παρά από τη σκοπιά της πιο αποτελεσματικής κατανομής ενός δεδομένου αποθέματος πόρων. Παρ' όλη την έμφαση που έχει δοθεί, τόσο το επίπεδο των θεωρητικών, όσο και των εμπειρικών αναλύσεων για τις επιπτώσεις της ολοκλήρωσης, πάνω στις επιδράσεις εμπορίου, το βασικό κριτήριο αξιολόγησης της επιτυχίας μιας ολοκλήρωσης είναι οι επιδράσεις της στη μεγέθυνση. Το στοιχείο της μεγέθυνσης συνδέεται με τις «δυναμικές επιδράσεις» που αναλύθηκαν, κυρίως όμως οδηγεί στον κεντρικό μοχλό της διαδικασίας αυτής, που είναι η συσσώρευση κεφαλαίου.

Στο θεωρητικό επίπεδο, η ανάλυση της αλληλεπίδρασης μεταξύ ολοκλήρωσης και επενδυτικής διαδικασίας συγκεντρώνει ελάχιστη προσοχή. Στη βιβλιογραφία α-

ναφέρεται η επίδραση που μπορεί να ασκήσει πάνω στις επενδύσεις ο αναπροσανατολισμός της παραγωγής από την εσωτερική αγορά προς τις εξαγωγές, οι αναδιατάξεις στο χώρο της παραγωγής, οι μεταβολές στις παραγωγικές διαδικασίες και η ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων. Οι επιδράσεις αυτές μπορούν να είναι τόσο θετικές, όσο και αρνητικές, ανάλογα με τις υποθέσεις και τις συγκεκριμένες συνθήκες που επικρατούν στις χώρες που ολοκληρώνονται.

Η ισχύς των θεωρητικών αναλύσεων της σχέσης μεταξύ ολοκλήρωσης και συσσώρευσης κεφαλαίου επιτείνεται και από το γεγονός ότι γενικότερα η προβληματική της ολοκλήρωσης μεταξύ χωρών με ουσιαστικά άνισο επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης ελάχιστα απασχόλησε τα «οικονομικά της ολοκλήρωσης».

Οι περισσότερες θεωρητικές αναλύσεις, με τις υποθέσεις που υιοθετούν, φαίνεται να δέχονται ομοιογενές και υψηλό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των χωρών που ολοκληρώνονται.

Αν, ωστόσο, το θέμα αυτό δεν αντιμετωπίστηκε στα ειδικότερα πλαίσια της θεωρίας της ολοκλήρωσης, προσεγγίστηκε όμως από τη γενικότερη σκοπιά των αναλύσεων πάνω σε θέματα οικονομικής ανάπτυξης και των σχέσεων μεταξύ βιομηχανικών και υπανάπτυκτων χωρών. Ένα από τα πιο κρίσιμα προβλήματα που απασχόλησαν αρκετούς συγγραφείς είναι η ένταση του χάσματος και της πόλωσης μεταξύ περισσότερο και λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών-μελών κάτω από συνθήκες ολοκλήρωσης και ανοίγματος των οικονομιών τους, και γενικότερα οι επιπτώσεις στη δυναμική της ανάπτυξης των τελευταίων, και μάλιστα της βιομηχανικής ανάπτυξης.

Το ερώτημα, δηλαδή, αφορά τη δυνατότητα οικονομικής ανάπτυξης και διαφοροποίησης του παραγωγικού συστήματος, με το μετασχηματισμό και την επέκτασή του προς νέες παραγωγικές δραστηριότητες. Η ολοκλήρωση μπορεί να επιτείνει την ανισότητα και να επηρεάσει τόσο τις ευκαιρίες μιας χώρας για να προωθήσει τον αναπτυξιακό μετασχηματισμό της, όσο και τη δυνατότητά της να αξιοποιήσει τέτοιες ευκαιρίες. Ιδιαίτερα, επισημάνθηκε ότι οι τάσεις πόλωσης θα είναι εντονότερες, αν η ολοκλήρωση εξαντλείται απλώς στην απελευθέρωση του εμπορίου και της διακίνησης των συντελεστών.

Η ένταση του χάσματος μεταξύ άνισων χωρών-μελών ως «δυναμική επίδραση» της ολοκλήρωσης αναλύεται από τους Cooper-Massel σε θεωρητικό επίπεδο, ενώ μια εμπειρική σε βάθος μελέτη για τις τάσεις ανισότητας που παρατηρούνται στο εσωτερικό της ΕΟΚ ή μπορούν να προκληθούν από τις στρατηγικές των ηγετικών μελών της Ένωσης ή των οργάνων της Ε.Κ., γίνεται από τους D. Seer - C. Vaitsos.

Σύμφωνα με τον Μαριόλη, το διεθνές οικονομικό σύστημα συγκροτείται από άνισα ανεπτυγμένους εθνικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, στους οποίους κυριαρχεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, και από το σύνολο των εμπορικών και κεφαλαιουχικών τους διαπλοκών. Η εσωτερική σχέση του διεθνούς οικονομικού συστήματος είναι καθ' εαυτήν αντιφατική, διότι πρόκειται για μια σχέση ανάμεσα στην

τάση διεθνοποίησης του κεφαλαίου και την εθνική συγκρότησή του. Ως εκ τούτου, τα φαινόμενα εκείνα, τα οποία προσιδιάζουν στο διεθνές σύστημα (π.χ. η δυναμική αλλά και τα όρια της διαδικασίας σχηματισμού υπερεθνικών ενώσεων), δεν μπορεί παρά να έχουν εγγενώς αντιφατικό χαρακτήρα, διότι συνιστούν εκδηλώσεις και τρόπους ύπαρξης αυτής της αντιφατικής σχέσης. Γνωρίζουμε ότι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η τεχνολογική πρόοδος, καίτοι κατά κανόνα ωφελεί τις επιχειρήσεις, δεν ωφελεί αναγκαστικά το σύνολο της κοινωνίας.

Μήπως, λοιπόν, το ελεύθερο εμπόριο, το οποίο –όπως αποδείξαμε– ισοδυναμεί λογικά με τεχνολογική πρόοδο, δεν ωφελεί ορισμένες από τις εθνικές οικονομίες (ή και όλες, ταυτοχρόνως) που συμμετέχουν σε αυτό; Πράγματι, και σε αντίθεση με όσα ισχυρίστηκε ο D. Ricardo και επιχειρεί ποικιλοτρόπως να διακηρύξει ο νεοφιλελευθερισμός βάσει της χρεωκοπημένης νεοκλασικής θεωρίας, είναι απολύτως δυνατόν να αποδειχτούν τα εξής:

1. Το ελεύθερο εμπόριο –καίτοι συνεπάγεται την άνοδο του ποσοστού κέρδους και έτσι ωφελεί τις επιχειρήσεις– δεν ωφελεί αναγκαστικά κάθε εθνική οικονομία, διότι ενδέχεται να οδηγήσει σε μείωση τόσο των διαθέσιμων για κατανάλωση εμπορευμάτων, όσο και της απασχόλησης.
2. Δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι το ελεύθερο εμπόριο προωθεί τη σύγκλιση των επιμέρους εθνικών οικονομιών σε όρους κατανομής και μεγέθυνσης του εισοδήματος.
3. Η κατανομή των οφελών ή των ζημιών ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες προσδιορίζεται από τις σχέσεις των επιπέδων ανάπτυξής τους. Οι εν λόγω σχέσεις δεν εκφράζουν παρά διαφορές στην παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου, στη σύνθεση της παραγωγής, στην έκταση των λεγόμενων εσωτερικών και εξωτερικών οικονομιών κλίμακας, στις εισοδηματικές ελαστικότητες ζήτησης των εξαγόμενων εμπορευμάτων, το ύψος των ωρομισθίων και στο ρυθμό αύξησης του εργατικού δυναμικού.
4. Ειδικότερα η ύπαρξη οικονομιών κλίμακας, η οποία, ιστορικά και λογικά, συνδέεται ευθέως με την εδραίωση μορφών μονοπωλιακού και ολιγοπωλιακού ανταγωνισμού, αποδεικνύει οριστικά ότι τα περί «αμοιβαίων οφελών» από την απελευθέρωση του εμπορίου συνιστούν ιδεολόγημα.

Συγκεκριμένα, η ύπαρξη εσωτερικών οικονομιών κλίμακας, η οποία χαρακτηρίζει τους κλάδους χημείας, εξοπλισμού για την παραγωγή ενέργειας, παραγωγής μετάλλων, κατασκευών μηχανών, ηλεκτροτεχνίας, αυτοκινητοβιομηχανίας και λεπτών μηχανικών κατασκευών-οπτικών, προάγει την έντονη ανάπτυξη του ενδοκλαδικού εμπορίου ανάμεσα σε εθνικές οικονομίες με παρόμοιο, και προφανώς υψηλό, επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, οι εθνικές οικονομίες με συγκριτικά χαμηλό επίπεδο τεχνολογικής ανάπτυξης περιορίζονται αναγκαστικά στην ανάπτυξη του εμπορίου ανάμεσα στους λεγόμενους παραδοσιακούς κλάδους (διατροφή, υφαντουργία, ένδυση, κατεργασία δερμάτων, πρώτες ύλες). Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη εξωτερικών οικονομιών παγώνει τον ήδη ιστορικά διαμορφωμέ-

νο διεθνή καταμερισμό, διότι αποτρέπει μια εθνική οικονομία από την παραγωγή εμπορευμάτων, στα οποία θα μπορούσε να εμφανίσει συγκριτικό πλεονέκτημα. Στις περιπτώσεις, μάλιστα, που συνδυάζεται με την απελευθέρωση της κίνησης του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού στα όρια μιας διεθνούς περιοχής (π.χ. ΟΝΕ) ενεργοποιεί μια έντονα αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία άνισης ανάπτυξης των εθνικών οικονομιών, το τελικό αποτέλεσμα της οποίας είναι η επιβίωση των χωρών και των περιφερειών που διαθέτουν απόλυτο πλεονέκτημα (και μόνον). Το ουσιώδες εντοπίζεται πλέον στο ότι ένα σύνολο εθνικών οικονομιών υποβαθμίζεται από κάθε άποψη στο εσωτερικό του διεθνούς καταμερισμού.

2. Κριτήρια οικονομικής ανάλυσης

2.1 Υπάρχει πραγματική σύγκλιση ή απόκλιση;

Σε αυτό το θέμα υπάρχει το αντικειμενικό πρόβλημα του εάν διαπιστώνεται σύγκλιση ή απόκλιση. Το κυριότερο πρόβλημα εδώ είναι ότι οι μελετητές αναφέρονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, όπου η αντικειμενική κατάσταση είναι διαφορετική. Η ουσιαστική απάντηση στο ερώτημα προκύπτει μόνο από τα στατιστικά στοιχεία και εξαρτάται από τις μεταβλητές που εξετάζονται. Εδώ, όμως, υπάρχει ενδιαφέρον στην πρόβλεψη των μελετητών στο ερώτημα κατά πόσον, έστω και μακροπρόθεσμα, θα επιτευχθεί η πραγματική σύγκλιση. Διαπιστώνεται ότι υφίσταται μια μεγάλη διχογνωμία μεταξύ των μελετητών επάνω σε αυτό το θέμα.

Τα κυριότερα συμπεράσματα τα οποία προκύπτουν είναι:

Το βασικότερο κριτήριο για την πραγματική σύγκλιση που χρησιμοποιείται από τους μελετητές είναι η σύγκλιση του βιοτικού επιπέδου (κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε τρέχουσες τιμές αγοράς) και η παραγωγικότητα.

Συγκεκριμένα ο Βαβούρας αναφέρει ότι σύμφωνα με τα στοιχεία της δεκαετίας του 1980 ο μέσος ρυθμός οικονομικής μεγέθυνσης στην Ελλάδα ήταν πολύ χαμηλότερος του μέσου κοινοτικού και συνοδεύτηκε με μικρή αύξηση της παραγωγικότητας. Όχι μόνο παρουσιάστηκε διακοπή της διαδικασίας πραγματικής σύγκλισης, αλλά διαπιστώθηκαν και τάσεις πραγματικής απόκλισης. Τη δεκαετία του 1990 όμως, οι Βαβούρας-Καραβίτης¹² αναφέρουν ότι η διαδικασία της απόκλισης ανακόπηκε και, κυρίως μετά το 1995, διαπιστώνεται μια μικρή σύγκλιση.

Στο ερώτημα της μακροπρόθεσμης σύγκλισης γίνεται από τον Αλογοσκούφη¹³ η διαπίστωση ότι για να επιτευχθεί μια πραγματική σύγκλιση (το βιοτικό επίπεδο της Ελλάδας να ανέλθει πάνω από το 80% του μέσου ευρωπαϊκού) απαιτούνται 15 έως

12. Βαβούρας, Ι., Καραβίτης, Ν., «Η πραγματική και ονομαστική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας προς την κοινοτική. Μερικές όψεις του προβλήματος», *Προβληματισμοί και επισημάνσεις*, επιμ. Β. Φίλιας, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1998.

13. Αλογοσκούφης, Γ., «Το πρόβλημα της οικονομικής και πραγματικής σύγκλισης», *Το παρόν και το μέλλον της ελληνικής οικονομίας*, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τόμος Α, Αθήνα 1997.

25 χρόνια με μέσους ρυθμούς ανάπτυξης της τάξης 4-5 % και ανάλογες επενδύσεις.

Στο ίδιο ερώτημα οι Δημέλης-Κολλίντζας-Χριστοδουλάκης¹⁴ αναφέρουν ότι η ελληνική οικονομία μπορεί θεωρητικά να συγκλίνει προς τις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Δηλαδή, αν δεχτεί κανείς ότι οι οικονομίες των χωρών αυτών είναι παρόμοιες, τότε αυτές θα συγκλίνουν προς το σημείο της σταθερής τους πορείας με πιο αργούς ρυθμούς.

Στο πρόβλημα της ύπαρξης σύγκλισης ή απόκλισης ο Δρεπτάκης¹⁵ προσθέτει έναν σημαντικό παράγοντα, ότι, δηλαδή, εάν ληφθεί υπόψη η παραοικονομία η οποία είναι σημαντικά υψηλή στην Ελλάδα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας ανέρχεται στο 80,9 % του μέσου κοινοτικού.

Ο Ιωακείμογλου¹⁶ διαπιστώνει ότι για την πραγματική σύγκλιση με το μέσο επίπεδο της Ε.Ε. η αξία του μηχανικού εξοπλισμού ανά απασχολούμενο θα πρέπει να διπλασιαστεί και στη συνέχεια να τριπλασιαστεί, καθώς, εν τω μεταξύ, οι άλλες χώρες θα έχουν προχωρήσει στην ίδια κατεύθυνση υποκατάστασης εργασίας, δείχνοντας την προσπάθεια που πρέπει να καταβληθεί.

Αντίθετα, ο Στουρνάρας¹⁷ αναφέρει ότι οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας κατά την περίοδο 1994-1998 ήταν σημαντικές, καθώς η σύγκλιση προς τις οικονομικές επιδόσεις της Ε.Ε., τόσο σε ονομαστικούς όσο και σε πραγματικούς όρους, προχώρησε με ταχύ ρυθμό. Με σημείο εκκίνησης το 1994, η διαδικασία αναπτυξιακής στέρσης ανατράπηκε και η χώρα διανύει πλέον το πέμπτο συνεχόμενο έτος με θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης. Μάλιστα τα τέσσερα τελευταία χρόνια οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν σαφώς υψηλότεροι από τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ε.Ε. Αυτό που είναι, όμως, πιο σημαντικό είναι ότι η ισχυρή αναπτυξιακή τάση θα συνεχιστεί και το 1999, ενώ ακόμα υψηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης αναμένονται τα επόμενα χρόνια.

Σύμφωνα με το Ι.Ο.Β.Ε¹⁸, του οποίου η μελέτη περιλαμβάνει πρόσφατα στοιχεία η αύξηση του ΑΕΠ κατά την περίοδο 1996-99 μπορεί μεν να επιταχύνθηκε ελαφρά και να έχει υπερβεί τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ε.Ε., προήλθε όμως κατά το μέγιστο μέρος από κλάδους παραγωγής διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών, με προεξάρχοντα το εμπόριο, τις κατασκευές και το χρηματοπιστωτικό τομέα. Οι κλάδοι οικονομικής βάσης, που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά ή υπηρεσίες –μεταποίηση, γεωργία, ναυτιλία, τουρισμός– εξακολουθούν είτε να είναι ουσιαστικά στά-

14. Δημέλης, Σ., Κολλίντζας, Τ., Χριστοδουλάκης, Ν., *Οικονομικές διακυμάνσεις και ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, εκδ. Α. Σταμούλης, Αθήνα 1977

15. Δρεπτάκης, Μ., *Από το Μάαστριχτ στο Άμστερνταμ και στο Ευρώ*, Αθήνα 1999.

16. Ιωακείμογλου, Ι., *Αναδιάρθρωση και διεθνής εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, ΙΝΕ, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Μελέτες 7.

17. Στουρνάρας, Γ., «Η ελληνική οικονομία σε τροχιά σύγκλισης: Εξελίξεις, οικονομική πολιτική και προοπτικές», *«Τάσεις» - Η Ελληνική Οικονομία 1999*.

18. Ι.Ο.Β.Ε, *Η αναπτυξιακή πολιτική μέσα στην ΟΝΕ. Μια συνοπτική παρουσίαση. «Διάλογος για την Οικονομία»*, Αθήνα, 2000.

οιμοί, όπως σε όλη την τελευταία 20ετία, είτε να αναπτύσσονται με βραδείς ρυθμούς (τουρισμός). Με βάση τις εξελίξεις, μέχρι και το φθινόπωρο του 1999 δεν μπορεί να γίνει λόγος για σίγουρο ξεκίνημα βιώσιμης και ουσιαστικής διαδικασίας πραγματικής σύγκλισης, αφού δεν φαίνεται ακόμα να αναδύονται νέοι κλάδοι βάσης που μπορούν να παίξουν τον ρόλο της «ατμομηχανής». Αν κρίνει κανείς από τους κλάδους από τους οποίους κύρια πηγάζει η αύξηση του ΑΕΠ, εκείνο που φαίνεται να έχει συμβεί είναι ότι το πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα της αυξημένης απορρόφησης πόρων του ΚΠΣ II μετά το 1996 – λόγω της μεγάλης υστέρησης στην απορρόφηση την περίοδο 1994/96 – οδήγησε σε αύξηση της πίεσης της ζήτησης και αύξηση του προϊόντος των κλάδων μη διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών.

Από τα παραπάνω προκύπτει σαφώς η διχογνωμία μεταξύ των απόψεων των μελετητών για την ύπαρξη σημαντικής πραγματικής σύγκλισης. Επίσης διαπιστώνεται μια τάση σύγκλισης κυρίως μετά το 1994, η οποία όμως δεν είναι επαρκής και ότι η προοπτική της σημαντικής πραγματικής σύγκλισης είναι μακροπρόθεσμη.

2.2 Παραγωγικότητα της εργασίας, επενδύσεις, συσσώρευση, τεχνολογική πρόοδος, εκμηχάνιση

Είναι το κριτήριο στο οποίο συμφωνούν οι περισσότεροι από τους μελετητές ότι παίζει καθοριστικό ρόλο στο ζήτημα της πραγματικής σύγκλισης. Το θέμα της παραγωγικότητας της εργασίας εξαρτάται από τις επενδύσεις ή, αλλιώς, τη συσσώρευση κεφαλαίου. Επίσης εξαρτάται από το είδος της παραγωγής, εκτατικής ή εντατικής, από τις εξαγωγές κ.ά.

Ο Βαβούρας επισημαίνει ότι η συνδυασμένη επίδραση των μηδενικών ρυθμών συσσώρευσης (ουσιαστικά, δηλαδή, αποσυσσώρευσης) πάγιου κεφαλαίου και των χαμηλών ρυθμών αύξησης της αποτελεσματικότητας του οικονομικού συστήματος δεν επέτρεψαν τη σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.

Στο ίδιο θέμα η Λυμπεράκη αναφέρεται στη διεύρυνση του χάσματος της παραγωγικότητας σε βάρος της ελληνικής οικονομίας. Η σύγκλιση της πραγματικής παραγωγικότητας είναι σημαντική μέχρι το 1980. Μετά τη δεκαετία του '80 παύει να είναι σημαντικός συντελεστής σύγκλισης. Επιπροσθέτως, ότι η κάμψη των επενδύσεων εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την επιβράδυνση της αύξησης του ΑΕΠ στη δεκαετία του '80.

Επίσης, ο Ιωακείμογλου θεωρεί ότι η έξοδος από την κρίση μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και ότι αυτή δεν μπορεί παρά να είναι αποτέλεσμα της γενίκευσης της αυτοματοποίησης της παραγωγής και γενικότερα της εφαρμογής νέων επιστημονικών γνώσεων στην παραγωγή.

Βασική διαπίστωση του Γιαννίτση είναι ότι η μεταβλητή στην οποία τελικά επικεντρώνονται όλες οι επιδράσεις, στατικές ή δυναμικές, θετικές ή αρνητικές, είναι η συσσώρευση κεφαλαίου. Και ότι η μορφή της συσσώρευσης είχε ως αποτέλεσμα να

εξαντληθούν γρήγορα τα όρια του παράγοντα εκείνου που εξασφαλίζει τη δυναμικότητα στο σύστημα παραγωγής: της παραγωγικότητας.

Οι Βαβούρας-Καραβίτης αναφέρουν ότι την περίοδο 1993-1996 η Ελλάδα ήταν χώρα-μέλος της Ε.Ε. με τους χαμηλότερους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας.

Σύμφωνα με τον Αλογοσκούφη, η αποδοτικότητα των επενδύσεων έχει τεράστια σημασία. Η εμπειρία μετά το 1979 δείχνει ότι δεν είχαμε απλή πτώση του ποσοστού των επενδύσεων στο ΑΕΠ, αλλά και μείωση της μέσης αποδοτικότητάς τους. Αύξηση της αποδοτικότητας του κεφαλαίου κατά 20% μειώνει τις επενδύσεις που χρειάζονται για να επιτευχθούν ποσοστά της τάξης του 4-5% κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ.

Σύμφωνα με τον Ι.Ο.Β.Ε., οι ακαθάριστες επενδύσεις πάγιου κεφαλαίου ως ποσοστό της εγχώριας ζήτησης, σε σταθερές τιμές ύστερα από κύμανση στα υψηλά επίπεδα του 25-30 % στην περίοδο 1960-80, ακολούθησαν πτωτική πορεία την τελευταία 20ετία και διαμορφώθηκαν γύρω στο 20 % στη δεκαετία του 1990. Για μια χώρα όπως η Ελλάδα το ποσοστό αυτό είναι σαφώς ανεπαρκές για να στηρίξει ουσιαστική διαδικασία πραγματικής σύγκλισης. Πολύ εντονότερη ήταν η κάμψη των δυνατοτήτων της ελληνικής οικονομίας να χρηματοδοτεί επενδύσεις από εγχώρια αποταμίευση – σε αντιδιαστολή με τους ξένους πόρους. Ενώ μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του 1980 η συμμετοχή των πόρων από την αλλοδαπή στη χρηματοδότηση των επενδύσεων ήταν μικρότερη από το 30% από τη χρηματοδότηση του συνόλου και σε αρκετές περιπτώσεις και από το 20 %, την τελευταία δεκαετία το ποσοστό αυτό έφτασε το 45-50 %. Η καθαρή αποταμίευση από το εθνικό μας εισόδημα, που είχε κορυφωθεί στο 20 % το 1979, κάμφθηκε την τελευταία δεκαετία στο 2-3 %. Έτσι ο σχηματισμός κεφαλαίου –πέρα από την αναπλήρωση της φθοράς του–, κρίσιμος παράγοντας για τη διαδικασία της πραγματικής σύγκλισης, εξαρτάται πλέον σχεδόν αποκλειστικά από την εισροή ξένων πόρων.

Συνεπώς από τους μελετητές προκύπτει ότι όλοι αυτοί οι παράγοντες είναι προβληματικοί (αν και τα τελευταία χρόνια δείχνουν μια τάση βελτίωσης). Το σημαντικότερο, όμως, είναι ότι αυτοί οι παράγοντες αλλάζουν μακροπρόθεσμα.

2.3 Το κόστος εργασίας ως παράγοντας σύγκλισης

Γι' αυτόν τον παράγοντα της πραγματικής σύγκλισης υπάρχει διαφωνία μεταξύ των μελετητών. Ορισμένοι από αυτούς θεωρούν ότι το κόστος εργασίας αποτελεί την πιο κρίσιμη μεταβλητή για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας, ενώ μια άλλη ομάδα θεωρεί ότι το κέντρο βάρους πρέπει να τοποθετηθεί στις επενδύσεις και τη συσσώρευση κεφαλαίου, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

Συγκεκριμένα ο Γιαννίτσας επισημαίνει ότι το βασικό κριτήριο για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας ενός προϊόντος ή ενός κλάδου είναι η θέση του στην αγορά.

Το εργατικό κόστος αποτελεί έναν μόνο μεταξύ περισσοτέρων παραγόντων, οι οποίοι προσδιορίζουν την τελική τιμή του προϊόντος, η οποία με τη σειρά της προσδιορίζει την ανταγωνιστικότητά του. Επί πλέον ότι η επίδραση της υποαπασχόλησης του κεφαλαίου (και συνεπώς το κόστος κεφαλαίου κατά μονάδα προϊόντος) έπαιξε πολύ πιο σημαντικό ρόλο για την ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας από το αντίστοιχο κόστος εργασίας.

Ο Μαριόλης διαπιστώνει επίσης ότι η διεθνής ανταγωνιστικότητα δεν καθορίζεται από το απόλυτο πλεονέκτημα, αλλά από το συγκριτικό, επομένως από τη σχέση διάταξης ανάμεσα στις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων στην ημεδαπή και αλλοδαπή οικονομία. Επίσης, ότι η μείωση του πραγματικού ωρομισθίου μεταβάλλει κατά μη-μονοσήμαντο τρόπο τις σχετικές τιμές των εμπορευμάτων τα οποία μια εθνική οικονομία παράγει συγκριτικά φθηνότερα.

Αντιθέτως, η Λυμπεράκη έχει την άποψη ότι η αυξητική τάση του κόστους εργασίας και η μείωση της παραγωγικότητας αποτελούν τους δύο αλληλοσυμπληρούμενους παράγοντες πίσω από την απώλεια της ανταγωνιστικότητας.

Και ο Αλογοσκούφης αναφέρει ότι η εμμονή του πληθωρισμού οφείλεται στην αδυναμία της κυβερνητικής πολιτικής να οδηγήσει σε ταχεία αποκλιμάκωση των αυξήσεων του κόστους. Και έτσι, παρόλο που ο εισαγόμενος πυρήνας του πληθωρισμού έχει μειωθεί σημαντικά, ο εγχώριος πυρήνας (όπως μετράται από το ρυθμό μεταβολής του μοναδιαίου κόστους εργασίας) δεν έχει αποκλιμακωθεί επαρκώς.

Επίσης ο Στουρνάρας υποστηρίζει ότι η ισχυρή αναπτυξιακή τάση θα συνεχιστεί, γιατί υποστηρίζεται από την εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που διευρύνουν την προσαρμοστικότητα της αγοράς εργασίας, κεφαλαίου, προϊόντων και υπηρεσιών. Επιπροσθέτως, ότι το μοναδιαίο κόστος εργασίας σημειώνει σημαντική αποκλιμάκωση.

Ο Γκαργκάνας ταυτίζεται με την άποψη του Στουρνάρα¹⁹ και επισημαίνει το γεγονός ότι η μεγαλύτερη ευκαμψία της αγοράς όχι μόνο θα επιτρέψει στην Ελλάδα να αντεπεξέλθει ευκολότερα σε ασύμμετρες διαταραχές, αλλά και θα ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα έναντι των κοινοτικών εταίρων της.

Για το λόγο ότι το πρόβλημα του κόστους εργασίας έχει άμεσες οικονομικές επιπτώσεις και προϋποθέτει ιδιαίτερες πολιτικές επιλογές (π.χ. λιτότητα, ευελιξία στην αγορά εργασίας), είναι ένα από τα καθοριστικά κριτήρια για το διαχωρισμό σε ομάδες των μελετητών και στη διαμόρφωση των απόψεων αυτών των ομάδων για την οικονομική πολιτική.

2.4 Ανταγωνιστικότητα και εμπορικό έλλειμμα

Το θέμα της ανταγωνιστικότητας στο πρόβλημα της πραγματικής σύγκλισης παίζει καθοριστικό ρόλο, και μάλιστα αφού αφορά το πρόβλημα του εμπορικού ελλείμμα-

19. Γκαργκάνας, Ν., «Η Ελλάδα στη ζώνη του Ευρώ», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 29 Απριλίου 1999.

τος, το οποίο είναι βασικό για την ελληνική οικονομία. Επίσης εδώ υπάρχουν διαφορετικές απόψεις εάν και κατά πόσο η ανταγωνιστικότητα έχει να κάνει με τα μερίδια αγοράς ή καθορίζεται από το κόστος εργασίας.

Συγκεκριμένα ο Ιωακείμογλου ορίζει την ανταγωνιστικότητα με βάση τα εμπορικά της αποτελέσματα: τα μερίδια της χώρας στις αγορές του εξωτερικού, τη διείσδυση των εισαγωγών στην εγχώρια αγορά, το βαθμό κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές κ.ά. Το εμπορικό έλλειμμα επίσης ορίζεται ίσο προς το γινόμενο του βαθμού ανοίγματος της οικονομίας και του δείκτη ανταγωνιστικότητας (βαθμός κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές). Γι' αυτόν το λόγο, η διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος από το 1983 έως το 1986 εξηγείται από το ταχύτατο άνοιγμα της ελληνικής οικονομίας, αφού ο δείκτης ανταγωνιστικότητας παρουσιάζει βελτίωση. Μετά την περίοδο 1987-90, η υποτίμηση της δραχμής οδήγησε σε επιδείνωση της ανταγωνιστικότητας. Από το 1990 και μετά, τόσο ο δείκτης ανταγωνιστικότητας, όσο και ο βαθμός ανοίγματος σταθεροποιούνται. Έκτοτε το συνεχιζόμενο άνοιγμα προς την Ε.Ε., σε συνδυασμό με την απώλεια ανταγωνιστικότητας, οδηγεί σε διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος. Από τα παραπάνω συνάγει ότι η πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας έχει ως αναγκαίο όρο την αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

Ο Γιαννίτσης επιπρόσθετα αναφέρει ότι με διευρυνόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών, με εξωτερική δανειοδότηση και όξυνση της τεχνολογικής και χρηματικής εξάρτησης, το ισοζύγιο πληρωμών και οι παράγοντες που προσδιορίζουν τα χαρακτηριστικά του αποτελούν τον «μεγαλύτερο καταναγκασμό» στην περίοδο της κρίσης για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Και συμπληρώνει ότι αυτός ο καταναγκασμός γεννιέται στο εσωτερικό του παραγωγικού συστήματος. Επί πλέον, διαπιστώνει, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ότι το βασικό κριτήριο για την αύξηση ή τη μείωση της ανταγωνιστικότητας ενός προϊόντος ή ενός κλάδου είναι η θέση του στην αγορά, ενώ ο δείκτης του κόστους εργασίας αποτελεί έναν μόνο μεταξύ περισσοτέρων παραγόντων, οι οποίοι προσδιορίζουν την τελική τιμή του προϊόντος, που με τη σειρά της προσδιορίζει την ανταγωνιστικότητα. Θεωρεί επίσης ότι το καθοριστικό στοιχείο για τη διάβρωση της θέσης του βιομηχανικού συστήματος είναι το γεγονός ότι αδυνατεί σε κλιμακούμενο βαθμό να διαφοροποιήσει την παραγωγή και να καλύψει τις ανάγκες της αγοράς και ότι το κόστος κεφαλαίου έπαιξε πολύ πιο σημαντικό ρόλο για την ανταγωνιστικότητα της βιομηχανίας από το αντίστοιχο κόστος εργασίας.

Εντελώς αντίθετη είναι η άποψη του Αλογοσκούφη, ο οποίος υποστηρίζει ότι οι αυξήσεις του κόστους εργασίας οδήγησαν στη διάβρωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας.

Τέλος, η Λυμπεράκη συνάγει το συμπέρασμα ότι η ανταγωνιστικότητα της καθεμιάς οικονομίας μέσα στα πλαίσια της Ε.Ε. αποκτά σημασία, αφού παίζει το ρόλο του μοχλού στη διαδικασία της σύγκλισης.

2.5 Η αύξηση ανισοτήτων στην πράξη

Το θεωρητικό πλαίσιο πάνω στο οποίο βασίζονται οι μελετητές είναι η νεοκλασική θεωρία, η κεϋνσιανή θεωρία (ή άλλες θεωρίες κρατικής παρέμβασης) και η θεωρία της ανισόμετρης ανάπτυξης. Είναι επακόλουθο ότι αυτοί που ακολουθούν τη νεοκλασική θεωρία, υποστηρίζουν ότι έστω και μακροπρόθεσμα θα επιτευχθεί η πραγματική σύγκλιση. Αντίθετα, στους υπόλοιπους κυριαρχούν διαφορετικές αντιλήψεις, ένα μέρος από τις οποίες αναφέρεται σε πιθανή αύξηση των ανισοτήτων. Σε αυτό το σημείο, επειδή ήδη έχει γίνει μνεία στις θεωρητικές απόψεις των μελετητών, θα αναφερθούν οι συγκεκριμένες θέσεις που προκύπτουν από την οικονομική ανάλυσή τους για την πιθανή αύξηση των ανισοτήτων.

Συγκεκριμένα ο Βαβούρας προβλέπει ότι μακροχρόνια οι ανεπτυγμένες χώρες θα αποκομίσουν τα μεγαλύτερα οφέλη από την ONE λόγω της ολοκλήρωσης της αγοράς, τη μείωση της προστασίας, την αύξηση των οικονομικών κλίμακος, γεγονός που θα δημιουργήσει πλεονεκτικές περιοχές στον τομέα των επενδύσεων και της καινοτομίας, που θα αυξήσει τις ανισότητες.

Ο Γιαννίτσος επισημαίνει ότι η εγχώρια παραγωγή συγκεντρώνεται και περιχαράκωνεται σε χαμηλής ποιότητας ή τυποποιημένα προϊόντα, ενώ οι εισαγωγές από τις βιομηχανοποιημένες χώρες καλύπτουν τη ζήτηση προϊόντων με υψηλότερη προστιθέμενη αξία. Η διχοτόμηση αυτή φαίνεται να ωθεί τις βιομηχανικές δραστηριότητες σε μια δεύτερη μορφή διχοτόμησης και στη στροφή σε εξαγωγές προς χώρες για ποιοτικά υποδεέστερα προϊόντα και βαθμιαία αποξένωση από την εγχώρια αγορά. Επομένως παρουσιάζεται εντεινόμενη ρήξη των σχέσεων του εθνικού συστήματος παραγωγής και του συστήματος ζήτησης.

Επίσης η Λυμπεράκη διαπιστώνει ότι το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία ενσωματώθηκε περισσότερο μέσα στην ευρωπαϊκή και υπάρχει συγχρονισμός των οικονομικών τάσεων αφ' ενός δεν μας λέει τίποτε για τη διαδικασία σύγκλισης, αλλά, αφ' ετέρου, η ελληνική οικονομία έγινε περισσότερο ευάλωτη στις διακυμάνσεις της ευρωπαϊκής.

Και ο Ιωακείμογλου αναφέρει το δυϊσμό της ελληνικής βιομηχανίας, την ύπαρξη "δύο ταχυτήτων", με ένα τμήμα που εκσυγχρονίζεται και ένα που βραδυπορεί. Επί πλέον τονίζει την απόκλιση που παρατηρείται στο βαθμό κάλυψης των εισαγωγών από εξαγωγές, ο οποίος μειώθηκε σημαντικά κατά την περίοδο 1987-1990 και σταθεροποιήθηκε αργότερα σε χαμηλά επίπεδα.

2.6 Κοινωνικοί δείκτες

Θεωρήθηκε αναγκαίο να γίνει αναφορά και σε μια σειρά από κοινωνικούς δείκτες που αφορούν την πραγματική σύγκλιση, μια που είναι προφανές ότι η σύγκλιση δεν είναι μόνο μια οικονομική διαδικασία αλλά και μια ευρύτερη κοινωνική, η οποία περιλαμβάνει ουσιαστικά όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας. Επομένως η πραγ-

ματική σύγκλιση στην ουσία της δεν μπορεί να θεωρείται ότι επιτεύχθηκε όταν περιορίζεται σε ορισμένους –αν και σημαντικούς– οικονομικούς δείκτες.

Εδώ συγκεκριμένα ο Δρεπτάκης²⁰ αναφέρει ότι η Ελλάδα είναι τελευταία στην κοινότητα στο κατά κεφαλήν εισόδημα – το οποίο ανέρχεται στο 68,4 % του κοινοτικού μέσου όρου. Επίσης αναφέρει ότι είναι πρώτη στην παραοικονομία, δεύτερη στην άνιση κατανομή του εισοδήματος, δεύτερη στη φτώχεια των νοικοκυριών (δηλαδή των νοικοκυριών που διαθέτουν εισόδημα κάτω από το μισό του εθνικού μέσου όρου). Επίσης είναι τελευταία στις δαπάνες για την παιδεία και τις κοινωνικές δαπάνες.

Από τα παραπάνω συμπεραίνει κανείς ότι η κοινωνική απόκλιση της Ελλάδας είναι ακόμη μεγαλύτερη από την καθαρά οικονομική απόκλιση.

2.7 Ταυτόχρονοι κύκλοι και ανισόρροπα «σοκ»²¹

Μια βασική διαφορά απόψεων εντοπίζεται στο συγκεκριμένο θέμα. Για τη Λυμπεράκη ο συγχρονισμός των οικονομικών κύκλων μπορεί να είναι πηγή προβλημάτων, ενώ για τους Δημέλη-Κολλίντζα-Χριστοδουλάκη και Γκαργκάνα είναι στοιχείο σύγκλισης και αντιμετώπισης των ανισόρροπων «σοκ». Συγκεκριμένα η Λυμπεράκη ισχυρίζεται ότι η ύπαρξη συγχρονισμού στην εμφάνιση μεγέθυνσης και ύφεσης μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέτρο της ολοκλήρωσης, αλλά δεν μας λέει τίποτε για τη διαδικασία σύγκλισης ή απόκλισης. Ενώ η ελληνική οικονομία ενσωματώθηκε περισσότερο στην ευρωπαϊκή, έγινε περισσότερο ευάλωτη στις διακυμάνσεις της.

Σε αντίθεση με τον προηγούμενο ισχυρισμό έρχονται οι απόψεις των Δημέλη-Κολλίντζα-Χριστοδουλάκη, οι οποίοι τονίζουν ότι το ερώτημα που τίθεται δεν είναι κατά πόσο οι οικονομίες της Ε.Ε. παρουσιάζουν ομοιόμορφες αντιδράσεις σε εξωγενείς διαταραχές, δηλαδή κατά πόσο τα βασικά χαρακτηριστικά των οικονομικών κύκλων είναι παρόμοια ή διαφέρουν. Γιατί εάν είναι παρόμοια θα μπορούν να εφαρμοστούν τα μέτρα πολιτικής. Και καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μηχανισμοί διάδοσης των οικονομικών κύκλων είναι σχετικά παρόμοιοι μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. Έτσι συμπεραίνουν ότι υπάρχουν αξιοσημείωτες ομοιότητες στον τρόπο που οι επιμέρους οικονομίες της Ε.Ε. ανταποκρίνονται σε εξωγενείς διαταραχές, ακόμη και αν οι διαταραχές ήταν διαφορετικές για κάθε οικονομία. Και οι περισσότερες από τις διαφορές στις εξωγενείς διαταραχές εντοπίστηκε ότι σχετίζονται με θεσμικά ζητήματα, όπως τις αγορές εργασίας, και με τις μεταβλητές πολιτικής, όπως τη δημόσια κατανάλωση και την προσφορά χρήματος. Επίσης συμπεραίνουν ότι οι παρατηρούμενες διαφορές στις διαταραχές και στους μηχανισμούς των οικονομικών κύκλων θα τείνουν να εξομαλυνθούν όσο περισσότερο υιοθετούνται κοινές πολιτικές

20. Δρεπτάκης, Μ., «Η ονομαστική σύγκλιση ευημερεί, ή πραγματική πάσχει», *Αυγή*, 22 Νοεμβρίου 1998.

21. Για μια κριτική της έννοιας των «σοκ» αυτή καθαυτήν, βλ. Μαριόλης, Θ., «Ευρωπαϊκή Οικονομική και Νομισματική Ένωση», στο Μαριόλης Θ.-Σταμάτης, Γ., *ό.π.* (σημ. 11), σσ. 233-253.

και θεσμοί. Και καταλήγουν ότι όσο οι χώρες-μέλη τείνουν σε ένα ομοιόμορφο θεσμικό πλαίσιο, τόσο θα ενισχύονται και οι τάσεις οικονομικής μεγέθυνσης των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών, με συνέπεια τη σταδιακή γεφύρωση του χάσματος ευημερίας που παρατηρείται σήμερα μεταξύ τους.

Τέλος, ο Γκαργκάνας υποστηρίζει την άποψη ότι όλες οι οικονομίες διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά τους, γι' αυτό καθεμιά θα επηρεάζεται διαφορετικά από διαταράξεις που οφείλονται σε εξωτερικούς παράγοντες. Το επιθυμητό θα ήταν οι διαταράξεις αυτές να επηρεάσουν τις οικονομίες συμμετρικά και όχι ασύμμετρα. Όμως, παρά τις διαφορές μεταξύ των οικονομιών, ισχυρίζεται ότι με τη νομισματική ένωση θα περιοριστεί η συχνότητα εμφάνισης ασύμμετρης διαταραχής. Με τη συνεχή αύξηση της ενοποίησης, όλες οι χώρες θα επιζητούν να ενισχύσουν το συντονισμό και τη συνεργασία μεταξύ τους στον τομέα οικονομικών πολιτικών.

3. Οικονομική πολιτική

Σε αυτό το μέρος γίνεται η παρουσίαση της οικονομικής πολιτικής που προτείνουν οι μελετητές. Από ό,τι διαπιστώνεται, υφίσταται το ακόλουθο «δίλημμα»: είναι εφικτή μια αναπτυξιακή και βιομηχανική πολιτική μέσα στα πλαίσια της κοινότητας, η οποία να βασίζεται κύρια στις εσωτερικές ανάγκες της χώρας, ή η κοινότητα και η πολιτική της αποτελεί περιοριστικό παράγοντα;

Συγκεκριμένα ο Γιαννίτσος αναφέρει ότι πρέπει να δημιουργηθούν νέες για το παραγωγικό σύστημα δραστηριότητες, που θα αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις ανταγωνιστικές πιέσεις των ευρωπαϊκών ή άλλων πολυεθνικών συγκροτημάτων. Μια τέτοια πολιτική, όμως, θα ερχόταν σε απευθείας σύγκρουση με τα συμφέροντα των ηγετικών χωρών της Ε.Ε. Αντίθετα, η ολοκλήρωση οδηγεί σε βαθμιαία κατάργηση των περισσότερων εργαλείων άσκησης της αναπτυξιακής πολιτικής. Όμως το στρατηγικό για την ανάπτυξη της χώρας ζήτημα επικεντρώνεται στο θέμα του μετασχηματισμού και της διεύρυνσης της βιομηχανικής βάσης. Τα στοιχεία που θα εξασφαλίσουν την ενίσχυση της βιομηχανικής ανταγωνιστικότητας της χώρας δεν μπορούν να αναζητηθούν παρά στον εμπλουτισμό του παραγωγικού συστήματος με νέες βιομηχανικές δραστηριότητες, στις οποίες οι τεχνολογικές εισροές, η γνώση και η εξειδικευμένη εργασία θα έχουν υψηλό βαθμό συμμετοχής στη διαμόρφωση της προσιθέμενης αξίας.

Αντίστοιχα η Λυμπεράκη θεωρεί ότι οι ευρωπαϊκές οικονομίες στη δεκαετία του '80, αντιμετωπίζοντας έντονο διεθνή ανταγωνισμό, στασιμότητα αγορών και νέες τεχνολογικές προκλήσεις που συνδέονται με τις εφαρμογές της μικροηλεκτρονικής, επέλεξαν ένα υπόδειγμα αναδιάρθρωσης που ήταν πολύ διαφορετικό από εκείνο που πρόκρινε η ελληνική οικονομία.

Για τον Ιωακείμoglou η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και του

κεφαλαίου στην Ελλάδα με ρυθμούς καλύτερους απ' ό,τι στις κυριότερες ανταγωνίστριες χώρες είναι μακροπρόθεσμα ο βέλτιστος τρόπος αύξησης της ανταγωνιστικότητας. Ωστόσο, η συγκριτικά με το μέσο όρο της Ε.Ε. ταχύτερη άνοδος της παραγωγικότητας δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί παρά μόνον μακροπρόθεσμα. Επομένως είναι αναγκαία μια στρατηγική αναβάθμισης των προϊόντων προς ποιότητες για τις οποίες η διεθνής ζήτηση προβλέπεται να αυξηθεί με ταχείς ρυθμούς. Αναφέρεται σε μια πολιτική διαφοροποίησης των προϊόντων στο εσωτερικό των ήδη υπαρχόντων κλάδων.

Ο Αλογοσκούφης επισημαίνει ότι η εξέταση της πορείας της μακροοικονομικής προσαρμογής στη δεκαετία του 1990 υποδεικνύει τρεις αδυναμίες:

- α) Την αδυναμία της αναπτυξιακής πολιτικής, και ιδιαίτερα στην αξιοποίηση των κοινοτικών πόρων
- β) Την ανεπάρκεια της αντιπληθωριστικής πολιτικής
- γ) Την ανεπάρκεια της δημοσιονομικής προσαρμογής

Παράλληλα θεωρεί ότι ο κυριότερος λόγος για τον οποίο δεν υπήρξε θεαματικότερη ανάπτυξη της οικονομίας ήταν η ανεπάρκεια του συνόλου της οικονομικής πολιτικής να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στους ιδιώτες επενδυτές, αλλά και η ανεπαρκής αξιοποίηση των πόρων που μεταβιβάζονται από την Ε.Ε. Συγχρόνως πραγματοποιεί μια εκτεταμένη κριτική της αναπτυξιακής πολιτικής στο πρόγραμμα σύγκλισης και θεωρεί ότι συμπερασματικά βασίζεται σε εξαιρετικά αβέβαια και όχι επιτυχημένα στο παρελθόν θεμέλια. Επίσης ισχυρίζεται ότι δύο είναι τα στοιχεία της αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας που απαιτούνται προκειμένου να αυξηθεί η παραγωγικότητα του κεφαλαίου και οι επενδύσεις ώστε να επιτευχθεί η πραγματική σύγκλιση:

- α) Η βελτίωση της αποτελεσματικότητας του δημόσιου τομέα με περιορισμό των λειτουργιών του, εισαγωγή κινήτρων και οργανωτική αναδιάρθρωση
- β) Η εκτεταμένη αποκρατικοποίηση σε όλους τους τομείς που υπάρχει ιδιωτικό επενδυτικό ενδιαφέρον, δυνατότητα μεταφοράς τεχνολογίας και ανταγωνισμός από τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε.

Σύμφωνα με τον Πελαγίδη²², αποδεικνύεται ότι, παρά την οποιαδήποτε σύγκλιση στα ονομαστικά κριτήρια της Συνθήκης του Μάαστριχτ, στην πραγματικότητα στο επίπεδο της «πραγματικής οικονομίας» παρατηρείται επιδείνωση των οικονομικών επιδόσεων, ιδιαίτερα των χωρών-μελών που, ενώ οι οικονομικές συνθήκες δεν το δικαιολογούν, εντούτοις ασκούν πολιτική «σκληρού» νομίσματος και γενικότερα περιοριστικής νομισματικής πολιτικής.

Στο άρθρο του Στουρνάρα, που εκφράζει κυρίως την κυβερνητική πολιτική, αναφέρεται ότι η ισχυρή αναπτυξιακή τάση θα συνεχιστεί και το 1999, ενώ ακόμα υψηλότεροι ρυθμοί ανάπτυξης αναμένονται τα επόμενα χρόνια. Θεωρεί επίσης ότι

22. Πελαγίδης, Θ., «Αποκλίνουσες πραγματικές οικονομίες στην ΕΕ», *Τόπος*, Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών, Νο. 15/1998.

αυτές οι προβλέψεις δεν είναι υπεραισιόδοξες, γιατί υποστηρίζονται από τη σύγκλιση των επιτοκίων, τις υψηλότερες από το μέσο όρο της Ε.Ε. δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις που χρηματοδοτούνται σε μεγάλο βαθμό από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ε.Ε., την ανάκαμψη της παραγωγικότητας του ιδιωτικού τομέα που αντικατοπτρίζεται στα υψηλά κέρδη, στην εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που διευρύνουν την προσαρμοστικότητα των αγορών εργασίας, κεφαλαίου, προϊόντων και υπηρεσιών, στην αποκλιμάκωση του μοναδιαίου κόστους κ.ά.

Ο Συνασπισμός²³ θεωρεί ότι η συμμετοχή στην ΟΝΕ θα πρέπει να συνδυαστεί με μια προσπάθεια για την αναδιανομή του εισοδήματος, τη συγκρότηση ενός ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικής προστασίας. Παράλληλα πρέπει να μπου οι βάσεις για μια ανάπτυξη που δεν θα στηρίζεται στη φτηνή εργασία, ούτε στην κατασπατάληση των φυσικών πόρων, δεν θα αναζητά την ανταγωνιστικότητα αποκλειστικά στο χαμηλό κόστος, δεν θα στηρίζεται στη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους και στην άδικη φορολογία και δεν θα είναι συμφιλιωμένη με υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Το ΚΚΕ²⁴, από την άλλη πλευρά, ισχυρίζεται ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ εξυπηρετεί τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των κυρίαρχων δυνάμεων της χώρας μας, δεν διασφαλίζει την εθνική ανεξαρτησία και ακεραιότητα της χώρας, ούτε την οικονομική ανάπτυξη προς όφελος των εργαζομένων, και κατά συνέπεια τις ισότιμες σχέσεις στην Ευρώπη.

Η αποδέσμευση, η έξοδος της Ελλάδας από την ΕΟΚ και η αναζήτηση εναλλακτικών μορφών συνεργασίας, ισότιμης συμμετοχής στον ευρωπαϊκό και γενικότερα διεθνή καταμερισμό εργασίας αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

Τελικά συμπεράσματα

Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, η παρουσίαση επικεντρώθηκε σε ορισμένα βασικά σημεία των θέσεων των μελετητών, διότι βασικός στόχος της εργασίας είναι η παρουσίαση της προβληματικής και των απόψεων για τη διαμόρφωση και την άσκηση της οικονομικής πολιτικής· επιπροσθέτως η ανάδειξη των πιθανών ιδεολογικών ρευμάτων και η αντιπαράθεσή τους, καθώς και η ένταξη, έστω και σχηματικά, των απόψεων αυτών σε ορισμένες βασικές ιδεολογικές ομάδες ή ρεύματα.

Στο πρώτο μέρος εξετάστηκαν οι έννοιες της ονομαστικής και πραγματικής σύγκλισης, καθώς και της συνοχής σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Ε.Ε., ώστε να υ-

23. «Η απόφαση του 3ου τακτικού συνεδρίου», *Αυγή*, 24 Σεπτεμβρίου 2000.

24. *Το ΚΚΕ για την ΕΟΚ και την καπιταλιστική ευρωπαϊκή ενοποίηση* - Υλικά της Πανελλήνιας Συνδιάσκεψης 10-11 Απρίλη 1993, Σύγχρονη Εποχή, 1993.

πάρχει μία πρώτη εννοιολογική προσέγγιση με βάση τη μεθοδολογία της Ε.Ε.

Επίσης αναφέρθησαν τα κριτήρια της Ε.Ε. για το θέμα της πραγματικής σύγκλισης και ακολουθεί η παρουσίαση των υπαρχόντων στατιστικών στοιχείων.

Τα κριτήρια που εξετάστηκαν είναι: Η σύγκλιση των βιοτικών επιπέδων, η σύγκλιση όσον αφορά την ανεργία και η σύγκλιση όσον αφορά τις συνθήκες προσφοράς (και συγκεκριμένα το πραγματικό κόστος εργασίας και την κερδοφορία κεφαλαίου).

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάστηκαν τα βασικά σημεία των θέσεων των μελετητών για την πραγματική σύγκλιση και των επιμέρους προβλημάτων της. Σε κάθε βασικό σημείο παρουσιάστηκαν οι κυριότερες θέσεις τους, και κυρίως αυτές που αντιπαράθρονται, έτσι ώστε να διαμορφωθούν ορισμένα κριτήρια με βάση τα οποία γίνεται η ομαδοποίηση. Όπως είδαμε, τα κριτήρια αυτά είναι: ιδεολογικά, θεωρητικά, οικονομικής ανάλυσης και οικονομικής πολιτικής. Όσον αφορά τα ιδεολογικά κριτήρια, οι ομάδες που κατηγοριοποιήθηκαν είναι τέσσερις: φιλελεύθεροι, σοσιαλδημοκρατικών αντιλήψεων, σοσιαλιστική ιδεολογία και κομμουνιστικές αντιλήψεις.

Στο πρώτο κεφάλαιο έγινε παρουσίαση των διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων των μελετητών. Κυρίως προσεγγίστηκε η νεοκλασική θεωρία, οι διάφορες κριτικές της νεοκλασικής θεωρίας που δέχονται την εγγενή δημιουργία ανισοτήτων (παρεμβατικές), καθώς και η θεωρία της ανισόμετρης ανάπτυξης. Με βάση αυτές τις προσεγγίσεις σχηματίστηκαν τέσσερις ομάδες: α) με νεοκλασικές απόψεις β) με κενυσιανές απόψεις, καθώς και μείγματα νεοκλασικών και κενυσιανών απόψεων γ) μαρξιστική προσέγγιση συνδυασμένη με σοσιαλιστικές αντιλήψεις δ) μαρξιστική προσέγγιση συνδυασμένη με κομμουνιστικές αντιλήψεις.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιλήφθηκαν οι θέσεις της καθαρά οικονομικής ανάλυσης. Στο 2.1 αναφέρθηκαν οι θέσεις των μελετητών για το εάν τελικά υπάρχει σύγκλιση ή απόκλιση της ελληνικής οικονομίας με τις ευρωπαϊκές οικονομίες και γενικότερα η προοπτική γι' αυτήν τη σύγκλιση. Είδαμε ότι υπάρχουν αποκλίνουσες θέσεις, οι οποίες όμως εξαρτώνται και από αντικειμενικά προβλήματα λόγω του ότι οι μελετητές αναφέρονται σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, όπου η αντικειμενική κατάσταση είναι διαφορετική. Ωστόσο, όπως διαπιστώθηκε, κυρίως μετά το 1994, υπάρχει μια τάση σύγκλισης η οποία δεν είναι επαρκής για να οδηγήσει σε μια ουσιαστική σύγκλιση.

Στο 2.2 παρατέθηκαν οι θέσεις για το σύμπλεγμα της συσσώρευσης κεφαλαίου, τεχνολογικής προόδου, εκμηχάνισης και παραγωγικότητας της εργασίας που αποτελεί για ένα μεγάλο μέρος των μελετητών τον πυρήνα του προβλήματος της πραγματικής σύγκλισης. Αυτοί οι μελετητές θεωρούμε ότι κυρίως ανήκουν στη δεύτερη ομάδα (και κυρίως στην πρώτη υποομάδα αυτής) καθώς και στην τρίτη και τέταρτη ομάδα.

Στο 2.3 αναφέρθηκαν οι απόψεις των μελετητών για το πρόβλημα του κόστους εργασίας επί του οποίου υπάρχει μεγάλη αντιπαράθεση. Συγκεκριμένα, κατά πόσον το κόστος εργασίας αποτελεί ουσιαστικό παράγοντα για τη μη σύγκλιση. Όπως α-

ναφέρθηκε, επειδή το πρόβλημα του κόστους εργασίας έχει άμεσες οικονομικές επιπτώσεις και προϋποθέτει ιδιαίτερες πολιτικές επιλογές (π.χ. πολιτικές λιτότητας, ευελιξία στην αγορά εργασίας), είναι ένα από τα καθοριστικά κριτήρια για το διαχωρισμό των μελετητών σε ομάδες και στη διαμόρφωση των απόψεων για την οικονομική πολιτική αυτών των ομάδων. Έτσι θεωρούμε ότι κυρίως η πρώτη ομάδα και η δεύτερη υποομάδα της δεύτερης ομάδας έχει την άποψη ότι το κόστος εργασίας παίζει καθοριστικό ρόλο στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και επομένως στη σύγκλιση. Απεναντίας η πρώτη υποομάδα και η τρίτη και η τέταρτη ομάδα θεωρούν ότι το κέντρο βάρους πρέπει να τεθεί στις επενδύσεις και τη συσσώρευση κεφαλαίου, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας και στη σύγκλιση.

Στο 2.4 παρατέθηκαν οι απόψεις για το θέμα της ανταγωνιστικότητας, που επικεντρώνεται κυρίως στο εξωτερικό εμπόριο και εξετάστηκαν οι δυσμενείς εξελίξεις στο εμπορικό έλλειμμα τα τελευταία χρόνια. Αυτή η μείωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας στο εξωτερικό εμπόριο θεωρείται ως ένας από τους βασικούς λόγους της έως σήμερα μη ουσιαστικής σύγκλισης. Προφανώς όλοι οι μελετητές συμφωνούν με τις πιο πάνω διαπιστώσεις. Στο σημείο που διαφοροποιούνται όμως είναι στις αιτίες της αύξησης του εμπορικού ελλείμματος και στις οικονομικές πολιτικές που προτείνονται για το ξεπέρασμά τους (όπου εκεί επανέρχεται το θέμα του κόστους εργασίας).

Στο 2.5 αναφέρθηκαν οι απόψεις οι οποίες θεωρούν ότι υπάρχουν μια σειρά από ανισότητες στην ελληνική οικονομία, όπως ο διψισμός της ελληνικής βιομηχανίας, το τεχνολογικό χάσμα με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς επίσης και η διεύρυνση του χάσματος μεταξύ εισαγωγών και εξαγωγών. Οι απόψεις αυτές ταξινομούνται κυρίως στη δεύτερη (πρώτη υποομάδα), στην τρίτη και στην τέταρτη ομάδα.

Στο 2.6 αναφέρθηκαν μια σειρά από κοινωνικούς δείκτες, όπως του βιοτικού επιπέδου, της παραοικονομίας, των κοινωνικών δαπανών, των δαπανών για την εκπαίδευση, το όριο της φτώχειας, επειδή η πραγματική σύγκλιση δεν είναι μια καθαρά οικονομική διαδικασία αλλά μια ευρύτερα κοινωνική, η οποία περιλαμβάνει ουσιαστικά όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας. Οι ομάδες που επικεντρώνονται σε αυτούς τους κοινωνικούς δείκτες θεωρούμε ότι είναι κυρίως η τρίτη και η τέταρτη.

Στο 2.7 παρατέθηκαν οι απόψεις για τους οικονομικούς κύκλους της ελληνικής οικονομίας και των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, όπου θεωρείται γενικά ότι υπάρχει συγχρονισμός. Διαπιστώνεται όμως διχονομία αν αυτός ο συγχρονισμός προφύλασσει από ανισότητες. Επίσης τέθηκε το ερώτημα κατά πόσον οι οικονομίες των χωρών της Ε.Ε. έχουν όμοιες μορφές αντίδρασης σε εξωγενείς διαταραχές, δηλαδή κατά πόσον τα βασικά χαρακτηριστικά των οικονομικών κύκλων είναι παρόμοια ή διαφέρουν. Διότι εάν αυτά είναι παρόμοια, θα μπορούν να εφαρμοστούν αποτελεσματικά τα κοινά μέτρα πολιτικής. Οι μελετητές που ασχολήθηκαν με αυτό το ερώ-

τημα καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μηχανισμοί διάδοσης των οικονομικών κύκλων είναι σχετικά παρόμοιοι μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. Έτσι υπάρχουν αξιοσημείωτες ομοιότητες στον τρόπο που οι επιμέρους οικονομίες της Ε.Ε. ανταποκρίνονται στις εξωγενείς διαταραχές, ακόμα και αν οι διαταραχές είναι διαφορετικές για την κάθε οικονομία. Παράλληλα, οι περισσότερες από τις διαφορές στις εξωγενείς διαταραχές διαπιστώθηκε ότι σχετίζονται με θεσμικά ζητήματα, όπως τις μορφές των αγορών εργασίας και με τις μεταβλητές πολιτικής, όπως τη δημόσια κατανάλωση και την προσφορά χρήματος. Επίσης συμπεραίνουν ότι οι παρατηρούμενες διαφορές στις διαταραχές και στους μηχανισμούς των οικονομικών κύκλων θα τείνουν να εξομαλυνθούν όσο περισσότερο υιοθετούνται κοινές πολιτικές και θεσμοί. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι αυτές οι απόψεις ανήκουν περισσότερο στην πρώτη και στη δεύτερη ομάδα και κυρίως στη δεύτερη υποομάδα.

Στο τρίτο κεφάλαιο έγινε αναφορά στις απόψεις για την οικονομική πολιτική και κυρίως στα πλαίσια της οικονομικής πολιτικής που τίθενται από την Ε.Ε., τη δυνατότητα μιας εθνικής βιομηχανικής πολιτικής, την κατάργηση του προστατευτισμού και την αδυναμία εφαρμογής μιας πολιτικής «infant industry».

Συγκεκριμένα, στις απόψεις που θεωρούν ότι πρέπει να δημιουργηθούν νέες για το παραγωγικό σύστημα δραστηριότητες που θα αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις ανταγωνιστικές πιέσεις. Το στρατηγικό για την ανάπτυξη της χώρας ζήτημα, σύμφωνα με αυτές, επικεντρώνεται στο θέμα του μετασχηματισμού και της διεύρυνσης της βιομηχανικής της βάσης. Η οικονομία μιας μικρής και ανοικτής χώρας όπως η Ελλάδα βρίσκεται κάτω από την οξύτερη πίεση για ενίσχυση της διεθνούς εξειδίκευσης. Η ενίσχυση αυτή δεν μπορεί να στηρίζεται στο μοντέλο της ανειδίκευτης και φτηνής εργασίας σε μονάδες κάτω από οποιοδήποτε ελάχιστο όριο βιώσιμης κλίμακας και στη μετατροπή κρατικών επιδοτήσεων σε φαινομενικά επιχειρηματικά κέρδη όπως στο παρελθόν. Τα στοιχεία που θα εξασφαλίσουν την ενδυνάμωση της βιομηχανικής ανταγωνιστικότητας της χώρας δεν μπορεί να αναζητηθούν παρά στον εμπλουτισμό του παραγωγικού συστήματος με νέες βιομηχανικές δραστηριότητες, στις οποίες οι τεχνολογικές εισροές, η γνώση και η εξειδικευμένη εργασία θα έχουν υψηλό βαθμό συμμετοχής στη διαμόρφωση της προστιθέμενης αξίας. Αυτές οι απόψεις ταξινομούνται στη δεύτερη ομάδα και ειδικότερα στην πρώτη υποομάδα και στην τρίτη ομάδα.

Έγινε επίσης αναφορά στις απόψεις οι οποίες θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκπροσωπούν την κυβερνητική πολιτική. Αυτές θεωρούν ότι η ισχυρή αναπτυξιακή τάση θα συνεχιστεί τα επόμενα χρόνια, διότι, όπως αναφέρθηκε, υποστηρίζεται από τη σύγκλιση των επιτοκίων προς το μέσο κοινοτικό όρο, τις υψηλότερες από το μέσο όρο της Ε.Ε. δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις που χρηματοδοτούνται σε μεγάλο βαθμό από τα Διαρθρωτικά Ταμεία της Ε.Ε., την ανάκαμψη στην παραγωγικότητα του ιδιωτικού τομέα η οποία αντικατοπτρίζεται στην υψηλότερη κερδοφορία των επιχειρήσεων, στην εισαγωγή μεταρρυθμίσεων που διευρύνουν την προσαρμοστικότητα των αγορών εργασίας, κεφαλαίου, προϊόντων και υπηρεσιών, την αυξανόμενη

κερδοφορία και τις διαρθρωτικές αλλαγές στον τραπεζικό τομέα, στη σταδιακή βελτίωση της αποτελεσματικότητας των δημόσιων επενδύσεων και της δημόσιας διοίκησης. Αυτές οι απόψεις μπορούν να ταξινομηθούν στη δεύτερη ομάδα και κυρίως στη δεύτερη υποομάδα.

Παρατέθηκαν επίσης οι απόψεις που θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκπροσωπούν την αξιωματική αντιπολίτευση. Αυτές θεωρούν ότι το γεγονός πως δεν υπήρξε θεαματική ανάπτυξη της οικονομίας κατά κύριο λόγο οφείλεται στην ανεπάρκεια του συνόλου της οικονομικής πολιτικής να εμπνεύσει εμπιστοσύνη στους ιδιώτες επενδυτές, αλλά και η ανεπαρκής αξιοποίηση των πόρων που μεταβιβάζονται από την Ε.Ε. Επίσης θεωρούν ότι δύο είναι τα στοιχεία της αναδιάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας: η βελτίωση της αποτελεσματικότητας του δημόσιου τομέα και η εκτεταμένη αποκρατικοποίηση σε όλους τους τομείς όπου υπάρχει ιδιωτικό επενδυτικό ενδιαφέρον. Αυτές οι απόψεις ταξινομούνται ουσιαστικά στην πρώτη ομάδα και επηρεάζουν μέχρι ένα σημείο τις απόψεις της δεύτερης υποομάδας.

Τέλος, εξετάστηκαν οι απόψεις που θεωρούν ότι η αποδέσμευση, η έξοδος της Ελλάδας από την Ε.Ε. και η αναζήτηση εναλλακτικών μορφών συνεργασίας, ισότιμης συμμετοχής στον ευρωπαϊκό και γενικότερα στο διεθνή καταμερισμό εργασίας αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξή της. Οι συγκεκριμένες θεωρήσεις ταξινομούνται στην τέταρτη ομάδα.

Έστω και σχηματικά, οι τέσσερις ομάδες που διαπιστώνονται είναι οι εξής:

Η πρώτη ομάδα χαρακτηρίζεται από φιλελεύθερη ιδεολογία. Στην οικονομική θεωρία ακολουθεί νεοκλασικές απόψεις, επισημαίνει ότι βασικό στοιχείο της ανταγωνιστικότητας είναι το κόστος εργασίας, είναι υπέρ της ευελιξίας της αγοράς εργασίας και θεωρεί την ασκούμενη οικονομική πολιτική ως ένα βασικό πρόβλημα για τη μη επίτευξη της πραγματικής σύγκλισης.

Η δεύτερη ομάδα χαρακτηρίζεται από σοσιαλδημοκρατικές αντιλήψεις. Στην οικονομική θεωρία υιοθετεί κεϋνσιανές απόψεις (παρεμβατισμός), καθώς και μείγματα νεοκλασικών και κεϋνσιανών απόψεων, θεωρεί ότι βασικό στοιχείο της ανταγωνιστικότητας είναι η τεχνολογία και η συσσώρευση κεφαλαίου, τα μερίδια αγοράς, και προτείνει κυρίως παρεμβατική πολιτική. Αυτή η ομάδα δεν είναι ομοιογενής και σχηματικά μπορεί να χωριστεί σε δύο υποομάδες:

- απόψεις που θέλουν μία παρεμβατική πολιτική, και κυρίως βιομηχανική πολιτική
- απόψεις λιγότερο παρεμβατικές, που δέχονται ότι τα θέματα της ευελιξίας της αγοράς εργασίας είναι σημαντικά.

Η τρίτη ομάδα χαρακτηρίζεται από σοσιαλιστικές αντιλήψεις. Στην οικονομική θεωρία συντάσσεται κυρίως με τη μαρξιστική προσέγγιση, αναφέρεται σε κρίσεις υπερσυσώρευσης και θεωρεί επίσης ως βασικό στοιχείο της ανταγωνιστικότητας την τεχνολογία, τη συσσώρευση κεφαλαίου και τα μερίδια αγοράς. Ακολουθεί κυρίως παρεμβατική πολιτική και είναι υπέρ της παραμονής της Ελλάδας στην Ε.Ε.

Η τέταρτη ομάδα χαρακτηρίζεται από κομμουνιστικές αντιλήψεις. Στην οικονομική θεωρία συντάσσεται με τη μαρξιστική προσέγγιση, αναφέρεται στις κρίσεις υπερσυσσώρευσης και στη θεωρία της ανισόμετρης ανάπτυξης. Στο πρόβλημα της ανταγωνιστικότητας θεωρεί ως βασικό μοχλό την τεχνολογική ανάπτυξη και τη συσσώρευση κεφαλαίου, ενώ στην οικονομική πολιτική προτείνει την έξοδο της Ελλάδας από την Ε.Ε.

Σύγκλιση και απόκλιση των ομάδων

Στο ερώτημα εάν μεταξύ των ομάδων υπάρχουν συγκλίνουσες απόψεις, μπορεί να δοθεί η απάντηση ότι πράγματι διαπιστώθηκε μια σύγκλιση των απόψεων της πρώτης ομάδας με τη δεύτερη υποομάδα και κυρίως στα θέματα της προσαρμοστικότητας των αγορών εργασίας, κεφαλαίου, προϊόντων και υπηρεσιών, στον περιορισμό της κρατικής δραστηριότητας και στην επέκταση των ιδιωτικοποιήσεων. Επίσης συγκλίνουν οι απόψεις μεταξύ της πρώτης υποομάδας με την τρίτη ομάδα στα θέματα του μετασχηματισμού και της διεύρυνσης της βιομηχανικής βάσης.

Στο ζήτημα που προκύπτει για το αν υπάρχουν αποκλίνουσες απόψεις, θα αναφέραμε ότι διαπιστώθηκε σοβαρή διάσταση απόψεων μεταξύ των τριών πρώτων ομάδων και της τέταρτης ομάδας, η οποία αμφισβητεί την ένταξη στην Ε.Ε. Διαπιστώνεται μια διάσταση απόψεων μεταξύ της πρώτης ομάδας μαζί με τη δεύτερη υποομάδα σε σχέση με την τρίτη ομάδα μαζί με την πρώτη υποομάδα, στο ότι οι μεν βασίζονται κυρίως στην προσαρμογή των αγορών, ενώ οι δε στα θέματα του μετασχηματισμού και της διεύρυνσης της βιομηχανικής βάσης.

Επίσης διαπιστώνονται εκλεκτικές συγγένειες μεταξύ των ομάδων, π.χ. στα ζητήματα της ευελιξίας της αγοράς εργασίας και του περιορισμού του κράτους μεταξύ της πρώτης ομάδας και της δεύτερης υποομάδας. Και στα θέματα του μετασχηματισμού και της διεύρυνσης της βιομηχανικής βάσης, καθώς και της αποδοχής του πλαισίου της Ε.Ε. μεταξύ της πρώτης υποομάδας και της τρίτης ομάδας.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν είναι οι μόνες. Θα μπορούσε να μιλήσει κανείς και για ιδεολογικά μέτωπα ή συμμαχίες μεταξύ των ομάδων, π.χ. στο θέμα του περιορισμού του κράτους ή στο θέμα της ευελιξίας της αγοράς εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλογοσκούφης Γ., Αρμάγου Ι., «Η μακροοικονομική προσαρμογή στη δεκαετία του 1999», *Επιλογή - Η Ελληνική Οικονομία* 1997.
- Αλογοσκούφης Γ., Το πρόβλημα της οικονομικής και πραγματικής σύγκλισης, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. *Το παρόν και το μέλλον της ελληνικής οικονομίας*. Τόμος Α', Αθήνα 1997.
- Βαβούρας Ι., *Εθνική οικονομική πολιτική και ΟΝΕ*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1994.
- Βαβούρας Ι., Καραβίτης Ν., *Η πραγματική και ονομαστική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας προς την κοινοτική. Μερικές όψεις του προβλήματος*. Προβληματισμοί και επιστημονικές Η. Σειρά: Θεωρία και πράξη. Επιμέλεια: Βασίλης Φίλιας. Εκδόσεις Ι. Σιδέρη, 1998.
- Γιαννίτσης Τ., *Η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα και οι επιπτώσεις στη βιομηχανία και στο εξωτερικό εμπόριο*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1988.
- Γκαργκάνας Ν., «Η Ελλάδα στη ζώνη του Ευρώ», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 29 Απριλίου 1999.
- Δημέλη Σ., Κολλιντζας Τ., Χριστοδουλάκης Ν., *Οικονομικές διακυμάνσεις και ανάπτυξη στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, εκδ. Α. Σταμούλης, Αθήνα 1977.
- Δρεπτάκης Μ., *Από το Μάαστριχτ στο Άμστερνταμ και στο Ευρώ*, Αθήνα 1999.
- Δρεπτάκης Μ., «Η ονομαστική σύγκλιση ευημερεί, η πραγματική πάσχει», *Αυγή*, 22 Νοεμβρίου 1998.
- Ι.Ο.Β.Ε., Η αναπτυξιακή πολιτική μέσα στην ΟΝΕ. Μία συνοπτική παρουσίαση. «Διάλογος για την Οικονομία», Αθήνα, 2000.
- Ιωακείμογλου Ι., *Αναδιάρθρωση και διεθνής εξειδίκευση της Ελληνικής Βιομηχανίας*, ΙΝΕ, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Μελέτες 7.
- Λυμπεράκη Α., *Η σύγκλιση που δεν έγινε*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1993.
- Μαριόλης Θ., «Ο νέος διεθνής καταμερισμός εργασίας», εφ. *Ημερησία* «Τα Τετράδια της Οικονομίας», 27-28 Νοεμβρίου 1999.
- Μαριόλης Θ. - Σταμάτης Γ., *Η Εντός ΟΝΕ Εποχή*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα 2000.
- Μαριόλης Θ. - Σταμάτης Γ., *ΟΝΕ και Νεοφιλελεύθερη Πολιτική*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.
- Mariolis Th., «The Division of Labor in EMU: Absolute versus Comparative Advantage», *European Research Studies* (υπό δημοσίευση).
- Πελαγίδης Θ., «Αποκλίνουσες πραγματικές οικονομίες στην ΕΕ», *Τόπος*, Επιθεώρηση Αστικών και Περιφερειακών Μελετών No. 15/1998.
- Στουρνάρας Γ., Η ελληνική οικονομία σε τροχιά σύγκλισης: εξελίξεις, οικονομική πολιτική και προοπτικές, «Τάσεις» - Η ελληνική οικονομία 1999.
- Συνασπισμός, «Η απόφαση του 3ου τακτικού συνεδρίου», *Αυγή*, 24 Σεπτ. 2000.
- «Το ΚΚΕ για την ΕΟΚ και την καπιταλιστική ευρωπαϊκή ενοποίηση» - Υλικά της Πανελληνίας Συνδιάσκεψης 10-11 Απρίλη 1993, Σύγχρονη Εποχή 1993.
- European Economy* No 55, 1993.
- European Economy Convergence* report 1998.